

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
LITERATŪROS ISTORIJOS IR TEORIJOS KATEDRA

Artūras Šeškus

Literatūrologijos II kurso magistrantas

Ankstyvoji lietuvių literatūra kaip antropologija

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas
doc. dr. Vigmantas Butkus

Šiauliai 2011

Turiny

I. Įvadas.....	3
II. Sociokultūrinės antropologijos teoriniai aspektai	
1. Sociokultūrinė antropologija.....	6
2. Lauko tyrimas.....	8
3. Tirštasis aprašymas.....	11
III. Ankstyvoji lietuvių literatūra: antropologijos linkmė	
1. Etnografas ankstyvojoje lietuvių literatūroje.....	14
2. Beletristinė literatūra kaip etnografinio tyrimo rezultatas.....	22
3. Kultūrų interpretavimas ankstyvojoje lietuvių literatūroje.....	29
4. Personažas kaip antropologas.....	33
IV. Išvados.....	40
V. Santrauka.....	42
VI. Summary.....	43
VII. Literatūra.....	45
VIII. Anotacija.....	47

I. Įvadas

XIX a. pabaiga – XX a. pradžia į lietuvių literatūros istoriją įėjo kaip nacionalinės literatūros pradžia, ne tik besipriešinusi to meto spaudos draudimui, padėjusi gryninti lietuvių kalbą, bet ir sukaupusi nemažą kultūrinį palikimą. To meto ir ankstesnė lietuvių literatūra turi ne tik beletristinių, bet ir istorinių požymių, tačiau svarbiausia, kad ji atskleidžia *anu dienu* aplinką, tam tikrų socialinių sluoksnių gyvenimą. Kristijono Donelaičio, Motiejaus Valančiaus, Antano Baranausko, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos kūryba buvo nemažai nagrinėta, tačiau niekas nebandė kryptingai į šiuos autorius pažvelgti kaip į savitus antropologus, atlikusius tam tikrą sociokultūrinį tyrimą, gretinti jų tekstų su tirštuoju aprašymu, ieškoti pradinėje nacionalinėje literatūroje sistemingesnių etnografijos užuomazgų. Žinoma, tvirtinti, kad minėti rašytojai buvo antropologai ar bent jau turėjo ambicijų ar galimybių atlikti kažką panašaus į etnografinį lauko tyrimą, būtų tikrai naivu, tačiau jų tekstuose galima rasti tam tikrų objektyvių požymių, leidžiančių į tuos tekstus sąlyginai pažvelgti kaip į antropologinio tyrimo dokumentus.

Remiantis panašiomis prielaidomis ir metodologija, buvo nagrinėtas Balio Sruogos „Dievų miškas“, žvelgiant į autorių kaip į savitą antropologą, o į jo knygą kaip į tirštuoju būdu aprašytą antropologinio tyrimo rezultatą.¹ Tyrimo metu paaiškėjo, kad literatūros tekstus galima traktuoti kaip savitas antropologines studijas, juos analizuoti ir nagrinėti sociokultūrinės antropologijos metodologija. Šiame magistro darbe pasitelkiama nauja, lietuvių literatūrologijoje išsamiau dar netaikyta literatūros tyrimo metodika, žvelgiant į kelis grožinius kūrinius kaip į etnografinio tyrimo rezultatą – tirštąjį aprašą. Bus siekiama surasti esamus ir galimus panašumus tarp antropologo ir rašytojo, atkreipiamas dėmesys ne į etnografiškai aprašomąjį objektą, o į patį aprašymo būdą, gretinant grožinę knygą su etnografiniu tirštuoju aprašu. Siekiama atsakyti į klausimą, kiek minėtuose tekstuose yra etnografijos, kiek etnografiškai gali atsiskleisti nacionalinė kultūra literatūriniam tekste. Tai, kad literatūra gali būti neatsiejama nuo antropologijos, pabrėžia ir Cliffordas Geertzas, teigdamas, kad moksliniai svarstymai gali atrodyti kaip beletristiniai *morceaux*, o metodologinė polemika, perteikiama memuarų pavidalu.²

¹ Vigmantas Butkus, Artūras Šeškus, „Balio Sruogos „Dievų miškas“ kaip (savita) antropologinė studija“, *Literatūra*, 2010, nr. 52(1), p. 68–80; Artūras Šeškus, *Balio Sruogos „Dievų miškas“ kaip antropologinė studija*, Bakalauro darbas, 2009; Artūras Šeškus, *Komunikacija savitoje literatūrinėje antropologijoje: Balio Sruogos „Dievų miškas“*, mokslinis pranešimas, skirtas Šiaulių universiteto mokslinei konferencijai „Studentų darbai 2011.“

² Clifford Geertz, „Sumišę žanrai: socialinės minties pokyčiai“, Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 52–53.

Šio darbo objektas yra ankstyvoji lietuvių literatūra, konkrečiai šių autorių: K. Donelaičio, M. Valančiaus, A. Baranausko, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos kūriniai. Šie autoriai buvo pasirinkti todėl, kad jų kūryba geriausiai atspindi nacionalinės literatūros pradžią, leidžia kelti hipotezę, kad į juos galima pažvelgti kaip į grožinius tekstus, turinčius etnografinio teksto bruožų. Darbo tema: ankstyvoji lietuvių literatūra kaip antropologija. Darbo tikslas: išanalizuoti minėtų autorių kūrinius kaip lauko tyrimo rezultata, išskiriant panašumus ir skirtumus tarp antropologo ir rašytojo, surasti etnografiškumo apraiškas rašytojų kūryboje, atskleisti, kiek grožinė knyga gali tapti ir tampa etnografiniu tekstu, kiek atliekama kultūrų analizė. Siekiant šio tikslo, bus įgyvendinami tokie uždaviniai:

1. Rašytojų ir etnografo paveikslo gretinimas.
2. Beletristinės literatūros kaip tirštojo aprašymo traktavimas.
3. Grožinės literatūros kaip etnografinio teksto išraiškos analizė.
4. Antropologo bruožų suteikimo personažams analizė.
5. Tekstuose aprašytų kultūrų analizės paieškos.

Darbe remiamasi sociokultūrinės antropologijos teorija, konkrečiai knygomis: Cliffordo Geertzo *Kultūrų interpretavimas*, Harvey Russell Bernardo *Tyrimo metodai antropologijoje – kokybinis ir kiekybinis požiūriai* (Research methods in anthropology – qualitative and quantitative approaches) ir kt. Plačiau pasirinktoji kultūrinė antropologinė metodologija bus aptarta kitame skyriuje.

Kiek panašiai literatūrą yra nagrinėjęs antropologas Valerijus Podoroga (*В. А. Подорога*) knygoje *Mimezė. Analitinės literatūros antropologijos studija. Du tomai* (Мимесис. Материалы по аналитической антропологии литературы в двух томах). Jis aiškina, kad literatūriniai tekstai, gali būti *skaitomi* kaip etnografiniai aprašai, kaip perteikiantys ne vien estetinę funkciją, bet aiškinantys meno kilmę ir jo mimetinį santykį su tikrove. Autorius teigia, kad: „antropologinės analizės metodai padeda nagrinėti literatūrą iš objektyvių pozicijų.“³ Remdamasis atliktais tyrimais, jis teigia, kad kiekvienas literatūros tyrinėtojas, nagrinėdamas atitinkamus tekstus, privalo domėtis panašiais kūriniais, to meto autorių kūryba, jų biografijomis, esamomis interpretacijomis: „taip literatūros tyrėjas nepastebimai tampa žmogumi, išmanančiu filosofiją,

³ В. А. Подорога, *Мимесис. Материалы по аналитической антропологии литературы в двух томах*, Москва: Logos-altera, 2006, p. 14.

etnologiją, psichoanalizę, lingvistiką, kultūros istoriją.“⁴ V. Podoroga mano, kad skaitytojui svarbu išvelgti ne kuriamą iliuzinę realybę, o tikrovę, kurios atspindys ir yra tekstas, žvelgti į literatūrą ne kaip į praeities paminklą, o kaip į etnografinį dokumentą ar informacijos archyvą.

Verta paminėti, kad lietuvių grožinėje literatūroje egzistuoja specialiai parašyti etnografiniai grožiniai tekstai. Pavyzdžiui, Mikalojaus Katkaus „Balanos gadynė“ ir Aleksandro Fromo-Gužučio „Baisioji gadynė“, parašyti savitų memuarų stiliumi, primena etnografinį tekstą. Jie atskleidžia aprašomosios bendruomenės kultūrinius ypatumus, tačiau tai yra daroma specialiai, į grožinį tekstą perkeliant atsiminimus ir pateikiant juos kaip nesąmoningo tyrimo rezultata. Autoriai naudoja etnografinio tyrimo rašymo būdą – autoriteto strategiją, tekste esančius faktus pateikdami kaip neabejotiną tiesą⁵, tačiau etnografiją naudodami tik grožiniam tekstui parašyti. Galima teigti, kad autoriai sąmoningai rašė būtent beletristinę, etnografinę istoriją, visiškai nenuokdami arba nutuokdami nedaug apie antropologiją, etnografiją ir tirštąjį aprašą. Todėl šių tekstų pasirinkimas iš dalies iškreiptų magistro darbo tikslą, kuris akcentuoja ankstyvuosius lietuvių autorių *grožinius* tekstus, turinčius potencialią sietis su etnografija, tačiau išskirtinai parašytus kaip *grožiniai* tekstai.

⁴ Ten pat, p. 12.

⁵ James Clifford, *Kultūros problema: XX amžiaus etnografija, literatūra ir menas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 45.

II. Sociokultūrinės antropologijos teoriniai aspektai

1. Sociokultūrinė antropologija

Šiame darbe sociokultūrinės antropologijos metodologija pasirinkta todėl, kad antropologija tyrinėja ne tik senovės ir dabartinių tautų, bet ir atskirų bendruomenių gyvenimą. Jos pagalba, lyginant gautus duomenis su etnografiniu būdu gautais duomenimis, galima aprašyti ir analizuoti įvairių kultūrų, bendruomenių tradicijas. Antropologija leidžia tirti ir gretinti įvairias kultūras, bendruomenes, lyginant jas su žinoma kultūra, suvokiant nežinomos bendruomenės tarpusavio santykius. Taip leidžiama pažinti kitų, svetimų kultūrų visuomeninę patirtį, per kurią atsiskleidžia nerašytos taisyklės, nesąmoningai kontroliuojančios tiriamąją bendruomenę.

Antropologija leidžia ištirti žmonijos elgsenos kitimą, padeda atskirti, kas žmogaus prigimtyje yra žmogiška ir kodėl tai yra priskiriama žmonėms. Gretinant civilizuitas kultūras su primityviomis, šis aspektas gali būti labai ryškus. Antropologija padeda suvokti, kodėl vienas ar kitas veiksmas rodo civilizuitumą, o kitas – priskiriamas primityviai visuomenei. Kaip atsiranda skirtumai ir priešišcumai tarp kultūrų, rasių, lyčių. Antropologai nagrinėja, kaip viena bendruomenė atrodo kitos bendruomenės akyse, kas nulemia šiuos išankstinius nusistatymus. „Daugelis antropologų yra linkę žiūrėti į kultūrą kaip į grynai psichinį reiškinį, kurį sudaro idėjos, kaip reikia mąstyti ir veikti.“⁶ Todėl pasirinktos visuomenės kultūros tyrimas atskleidžia jos narių savimone, padeda suprasti, kas skatina tiriamuosius pasielgti būtent taip, kokią prasmę šie poelgiai įgauna ir kokią jie turi prasmę. Kultūrinė antropologija siekia aprašyti, suvokti praėjusių arba dabartinių kultūrų mąstymą, jų tradicijas, požiūrį į aplinką ir jos suvokimą. Marvin Harris knygoje *Kultūrinė antropologija* šį mokslą lygina su archeologija. Joje praeities visuma yra atkurama iš rastų daiktų nuolaužų ar fragmentų, o kultūrinėje antropologijoje visuomenės mąstymas ir jos suvokimas yra rekonstruojamas iš antropologo raštų. Kultūrinė antropologija, siekdama išgauti reikiamą informaciją, taiko įvairius metodus: apžvalginiai klausimynai, gyventojų surašymo duomenys, gyvenimo istorijos, genealogijos, filmavimas, vaizdo ir garso įrašai, rašymas.

Šiame darbe, analizuojant tekstus, bus pasitelkiamas kultūrinės antropologijos tyrimo metodas – dalyvaujamas stebėjimas (*participant observation*). Šis metodas leidžia antropologui

⁶ Marvin Harris, *Kultūrinė antropologija*, Kaunas: Tvermė, 1998, p. 7.

pačiam pajusti tiriamąją kultūrą, gyvenant joje tam tikrą laiką, bendraujant su tiriamosios bendruomenės nariais, stebint jų kasdienę veiklą.

2. Lauko tyrimas

„Lauko tyrimas (*fieldwork*) – etnografinio tyrimo procesas, kurio metu antropologas taiko dalyvaujantį stebėjimą.“⁷ Tai kultūrinės antropologijos metodas, kai antropologas tam tikrą laiką gyvena tiriamojoje bendruomenėje, įsilieja į jos gyvenimą, stebi ir viską kuo daugiau žymisi savo užrašuose. Šio tyrimo metu antropologas siekia surinkti kuo daugiau informacijos apie tiriamąją bendruomenę, pats dalyvauti jos gyvenime, sistemingai užrašyti ne tik tai, ką pastebėjo vykstant aplinkui, bet ir tai, ką pats patyrė.

Prieš pradėdamas savo tyrimą, antropologas privalo kruopščiai pasirinkti tyrimo vietą. „Tik pamišėlis arba žmogus, turintis daug laisvo laiko ir pastovias pajamas, keliauja po kaimus ir miestus su užrašų knygute, kamera, diktofonu atlikdamas lauko tyrimą kaip papuola.“⁸ Lauko tyrimas suteikia naudos tik tada, jei jis yra atliekamas sąmoningai ir iš anksto suplanavus būsimą veiklą. Nors kai kurie antropologai teigia, kad pradėti tirti bendruomenę reikia be išankstinio pasiruošimo, taip išsaugant savo tyrimo savarankiškumą kitų tyrinėjimų atžvilgiu, Claude Levi-Strauss nesutinka su šiuo teiginiu: „jie taip tikėjosi išsaugosią išpūdžių šviežumą, nesuvokdami, jog šitaip elgdami jie tik juos nuskurdina.“⁹ Pasirinktas objektas turi būti dar netyrinėtas arba tyrinėjamas visiškai kitu aspektu, kuris prisidėtų prie ankstesnių tyrimų, atskleidžiant tiriamosios bendruomenės kultūrą.

Pagrindinis lauko tyrimo požymis ir reikalavimas yra dalyvaujamas stebėjimas. Tai reiškia, kad antropologas, atvykęs į tyrimo vietą, privalo kuo greičiau ir darniau įsiliesti į tiriamosios bendruomenės veiklą, kad galėtų lengviau ir išsamiau ją pažinti: „tik atvykęs į tyrimo vietą, pasistenk, kad čiabuviai suprastų, kad tu atvykai tyrinėti jų gyvenimo būdo. [...] Dalyvaujamas stebėjimas reikalauja kiek įmanoma didesnio įsijautimo į tiriamųjų gyvenimus. Tačiau, tai nereiškia, kad antropologas privalo susitapatinti su tiriamuoju tiek, kad priimtum jo kultūrą kaip savo.“¹⁰ Dažnai antropologas turi ne tik stebėti, bet ir savo rankomis atlikti tai, kas atspindi tiriamosios kultūros bruožus: tiriant tam tikros genties sūrio gaminimo papročius, antropologas privalo ne tik stebėti ir įsijungti į gamybos procesą, tačiau tai nereiškia, kad jis turi

⁷ Vytis Čiubrinskas, *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007, p. 215.

⁸ Bruce Jackson, *Fieldwork*, Published by University of Illinois Press, 1987, p. 13.

⁹ Claude Levi-Strauss, *Iš arti ir iš toli*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 139.

¹⁰ Harvey Russell Bernard, *Research Methods in Anthropology: qualitative and quantitative approaches*, Published by Rowman Altamira, 2005, p. 390.

įtikėti gentyje garbinamais stabais. Antropologas turi stengtis, kad čiabuviai priimtų jį kaip savą, bet identifikuotų jį kaip *svetimą*, kuris tiria jų gyvenimą. Todėl itin svarbu, kad antropologo mąstymas būtų nevienakryptis, kūrybingas, kad jis galėtų greitai priimti sprendimus ir lengvai bendrauti¹¹. *Tapimas saviškiu* leidžia antropologui patekti ir pamatyti tai, kas paprastai yra saugoma nuo *svetimo* akių. Be to, tiriamieji paprasčiausiai gali atsisakyti bendrauti, jei antropologas aiškiai nubrėžia ribą tarp jų ir savęs. Tačiau jis privalo išsiskirti tiek, kad čiabuviai identifikuotų jį kaip tokį, koks jis yra, o ne kaip tokį, į ką jis gali būti panašus. Antropologas turi būti pasirengęs *teigiamai* išlaikyti kiekvieną jam pasiūlytą testą, kad čiabuviai jį teisingai identifikuotų: „kaip vėliau suvokiau, žmonės tikrino mane, ar aš nepriklausau [...] misionierių grupei“¹² (antropologas buvo vaišinimas vietiniu alkoholiniu gėrimu, siekiant išsiaiškinti, ar jis nėra misionierius). Arba jis turi būti pasiruošęs priimti teisingą sprendimą, kad įrodytų vietiniams, kas jis yra ir ko siekia: „bet visų svarbiausia [...], kad mes, užuot lyg niekur nieko išsitraukę dokumentus [...] ir gynę savo išskirtinių svečių teises, įrodėme esą solidarūs su kaimo gyventojais.“¹³ Tik tinkamai identifikuotas ir priimtas į bendruomenę antropologas gali optimaliai atlikti savo tyrimą.

Remiantis Čiubrinsko knyga *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*, galima išskirti ir daugiau taisyklių, kurių turi laikytis lauko tyrime dalyvaujantis etnografas:

- būti pašalinis, tačiau mokėti vietinių kalbą;
- tyrimą atlikti realiu laiku jo nepertraukiant;
- iškart įsitraukti į vietinių gyvenimą;
- kreipti dėmesį ne tik į vietinių pasakymus, bet ir į nerašytas taisykles.¹⁴

Lauko tyrimo metu antropologas siekia surinkti kuo daugiau informacijos, kuri padėtų jam išgyventi ar pritaipyti tiriamojame bendruomenėje. Taip pat jis privalo šią informaciją pritaikyti praktiškai, kad suprastų vietiniam išgyvenimui svarbius elgesio pagrindus. Tačiau sudėtingiausia jo darbo dalis yra reflektuoti tai, kas buvo išmokta, užfiksuota, paversti žinojimą kritiniu mąstymu, lyginant tiriamąją bendruomenę su kitomis. Šio žinojimo suvokimas ir kritinis pateikimas, taip pat

¹¹ Danny L. Jorgensen, *Participant observation: a methodology for human studies*, Published by Sage Publications, 1989, p. 9.

¹² Harvey Russell Bernard, *Research Methods in Anthropology: qualitative and quantitative approaches*, Published by Rowman Altamira, 2005, p. 396.

¹³ Clifford Geertz, „Gilusis lošimas: pastabos apie Balio gaidžių kapotynes“, Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 318.

¹⁴ Vytis Čiubrinskas, *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007, p. 216.

yra lauko tyrimo dalis, kuri turi atlikti tyrėjas. Pasak V. Čiubrinsko, „antropologas turi [...] reflektuoti tai, kas buvo išmokta, taip pat buvo surinkta bei užfiksuota, ir visą šį pirminį žinojimą-išmokimą paversti antriniu žinojimu.“¹⁵ Kitaip tariant, etnografas privalo ne tik surinkti kuo daugiau informacijos apie tiriamąją bendruomenę, bet ir pažvelgti į surinktą informaciją, lyginant ją su savo paties kultūra. Antropologas turi sugebėti ne tik surinkti duomenis apie tiriamąją bendruomenę, susigyventi su ja, bet ir sugebėti suvokti surinktas žinias, mokėti jas lyginti su kitomis bendruomenėmis, o gautus rezultatus pateikti kaip sistemingą ir detalų aprašą.

¹⁵ Ten pat, p. 216.

3. Tirštasis aprašymas

Kitas svarbus lauko tyrime dalyvaujančio antropologo bruožas yra rašymas. Užrašų knygutė privalo būti neatsiejamas etnografo atributas. Pasak J. Cliffordo „etnografija, nuo pradžios iki galo, neatsiejama nuo rašymo.“¹⁶ Dalyvaujamojo tyrimo tikslas yra ne tik stebėti tiriamuosius, bet ir sistemingai užrašyti informaciją apie juos. Kuo užrašytas tekstas yra detalesnis, tikslesnis, tuo daugiau naudos jis atneš tyrimui. Ši informacijos užrašymo būdas yra vadinamas tirštuoju aprašymu: „tai – kiek įmanoma objektyvus, o kartu asmenišką aprašymas, kurį atlieka antropologas, siekdamas suprasti tiriamos kultūros tiesioginio dalyvio požiūrį.“¹⁷ Tyrimo aprašas turi būti gilus, detalus, sisteminis. Siekdamas detalumo, antropologas turėtų netgi bendraudamas su čiabuviais pasižymėti pokalbio gaires, kad tekste viskas būtų perteikta kuo autentiškiau: „kuo greičiau pavyksta užrašyti savo pastebėjimus, tuo daugiau detalių yra perkeliama į tekstą.“¹⁸ Tačiau antropologas H. R. Bernardas taip pat teigia, kad pasitaiko situacijų, kuriose yra nerekomenduotinas nuolatinis pastabų žymėjimas: pavyzdžiui, jei asmuo, su kuriuo yra bendraujama, atskleidžia asmenines savo gyvenimo detales, dalijasi tokia informacija, kuriai sužinoti reikia įgyti pasitikėjimą.¹⁹ Atliekant lauko tyrimą yra reikalaujama, kad etnografas niekada nesiskirtų ne tik su užrašų knygute, bet ir paraleliai tyrimui rašytų dienoraštį, kuris padėtų atsiskleisti tyrėjo savijautai, reikalingai vėlesniam informacijos interpretavimui. Net jei tyrėjas atsiduria tokiose situacijose, kuriose nebus galimybės užsirašinėti, užrašų knygutė vis tiek turi tapti tyrinėtojo simboliu, neatsiejamu nuo jo veiklos: „vos tik padėjus užrašų knygutę į šali, jis buvo [kareivių] kaltinamas tinginiavimu.“²⁰ Vien užsirašinėjimo nepakanka: kiekvieną dieną, naujai surinktą informaciją reikia peržiūrėti ir susisteminti, kad surinkti duomenys nepasimestų, liktų suprantami ir aiškiai suvokiami. „Ralfas Boltonas apklausė 34 antropologus apie jų lauko tyrimo užrašų tvarkymą. Iš gautų duomenų, tapo aišku, kad jie kiekvieną dieną surinktus duomenis tvarkydavo nuo 1,5 iki 7 valandų.“²¹

¹⁶ James Clifford, *Kultūros problema: XX amžiaus etnografija, literatūra ir menas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 44.

¹⁷ Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 10.

¹⁸ Harvey Russell Bernard, *Research Methods in Anthropology: qualitative and quantitative approaches*, Published by Rowman Altamira, 2005, p. 395.

¹⁹ Ten pat, p. 390.

²⁰ Ten pat, p. 390.

²¹ Ten pat, p. 387.

Norint tiksliau tirštuoju būdu aprašyti tyrinėjimus, antropologo surinkta informacija turėtų susidaryti iš trijų tipų užrašų:

- Metodologinės pastabos (*methodological notes*) leidžia antropologui pažymėti *savus* užrašų sudarymo būdus, aprašyti susidariusią situaciją, stebint save.²²
- Aprašomosios pastabos (*descriptive notes*) apima tokią informaciją, kuri yra nauja ir nepažįstama antropologui. Tai tiriamosios bendruomenės ypatumai, besiskiriantys nuo jo kultūroje priimtų nuostatų. Jos sudaromos remiantis savais pastebėjimais *kas vyksta* ir informantų pateiktais paaiškinimais.²³
- Analitinės pastabos (*analytic notes*) yra rašomos tada, kai kuris nors faktas, aprašomas metodologinėje pastaboje, tampa aiškus ir puikiai pažįstamas. Analizuojant šį faktą, jis yra gretinamas ir lyginamas su pažįstama kultūra. Analitinės pastabos gali būti rašomos jau palikus tyrimo vietą.²⁴

Informacijos rinkimas yra neatsiejamas nuo bendravimo su vadinamaisiais informantais. Tai tiriamosios kultūros atstovai, kurie pirmieji priima antropologą kaip *savą*, geriausiu atveju žino ir apie kitų kultūrų egzistavimą. H. R. Bernardas akcentuoja tokį informanto suvokimą: „nuodugniai tyrimui atlikti, reikalingi kompetentingi informantai, o ne reaguojantys respondentai. Informantai – tai asmenys, kurie yra pasirenkami ne atsitiktinai, o norint pasiekti tam tikrą tikslą.“²⁵

Tirštasis aprašymas ir yra tekstas, kuris yra parašomas, remiantis etnografinio tyrimo metu surinktais užrašais. Šie užrašai, kurie yra galutinio darbo pagrindas, surenkami ilgų tyrinėjimo mėnesių metu, todėl nieko keisto, kad tyrinėtojai rūpinasi jais labiau, nei savo gyvybe. Antropologai Kathleen M. Dewalt ir Billie R. Dewalt knygoje *Dalyvaujamas stebėjimas (Participant observation)* pateikia kelis pavyzdžius, kaip tyrinėtojai gaisro ar žemės drebėjimo metu, pirmiausia stengiasi išgelbėti užrašus, o ne asmeninį turtą. „Viena iš didžiausių tyrinėtojų baimių yra netekti tyrimo užrašų.“²⁶

Tirštai parašytą tekstą nuo literatūrinio teksto skiria tai, kad antropologas atlieka procesą, „kurio metu nerašytinis elgesys, kalbos, tikėjimai, žodinė tradicija ir ritualai paverčiami rinkiniu,

²² Ten pat, p. 395.

²³ Ten pat, p. 398.

²⁴ Ten pat, p. 398.

²⁵ Ten pat, p. 186–187.

²⁶ Kathleen M. Dewalt ir Billie R. Dewalt, *Participant observation: a guide for fieldworkers*, Published by Rowman Altamira, 2002, p. 155.

potencialiai reikšminga visuma, išskirta iš tiesioginės diskurso ar praktinių veiksmų situacijos.“²⁷ Tai yra galutinis tekstas, kuriuo antropologas perteikia skaitytojui ne tik savo patirtį, išgyvenimus, bet ir tai, ką jaučia čiabuvis. Antropologo tikslas nėra parašyti grožinį kūrinį apie egzotišką šalį ar bendruomenę. Jo tikslas yra atskleisti tai, kas vyksta mums nežinomose vietovėse, sumažinti jų mitiškumą. Svarbu išreikšti kultūrą kaip priemonę, padedančią geriau suprasti čiabuvius, pateikti jų poelgius taip, kad aprašytas veiksmas perteiktų ne tik veiksmą, bet ir tam tikrą prasmę, kuri dažniausiai kitos kultūros atstovui yra tiesiog nepastebima.

²⁷ James Clifford, „Kultūros problema: XX amžiaus etnografija“, *Literatūra ir menas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 64.

III. Ankstyvoji lietuvių literatūra: antropologijos linkmė

1. Etnografas ankstyvojoje lietuvių literatūroje

Etnografo atliekamas tyrimas yra griežtai apibrėžiamas įvairių metodologijų, tačiau visos jos etnografo veiklą apibūdina kaip informacijos apie tiriamąją bendruomenę rinkimą, jos sisteminimą, analizavimą bei interpretavimą, siekiant kuo geriau pažinti tiriamąją kultūrą ir suvokti, kaip jos atstovas joje suvokia save. K. Donelaičio, M. Valančiaus, A. Baranausko, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos kūriniai perteikia autoriams gimtos ar jai artimos bendruomenės vaizdą. Kūrinių siužetai, veikėjai ir jų poelgiai kuria ne tik tam tikros bendruomenės vaizdą, bet ir išryškina socialinius veikėjų santykius, religinę sampratą, kultūrinę jų gyvenimo dalį, savęs bendruomenėje įsivaizdavimą. Todėl traktuoti minėtus autorius kaip antropologus nėra paprasta.

Žinoma, šie autoriai yra dar labiau nutolę nuo antropologijos negu minėtasis B. Sruoga „Dievų miške“, būtų naivu manyti, kad jie kurį laiką gyveno visiškai uždaroje tiriamojoje bendruomenėje, atliko etnografinį tyrimą ir tikslingai sistemino gautą informaciją, kaip to yra reikalaujama iš antropologų. Tačiau C. Geertzas pastebi, kad „etnografo veikla – užmegzti ryšį, parinkti informantus, sudarinėti genealogijas bei sričių žemėlapius, rašyti dienoraštį ir panašiai.“²⁸ Remiantis nagrinėjamų rašytojų biografija matome, kad kai kurie iš jų ne tik rašė detalius dienoraščius, bet ir sistemino surinktą informaciją. Be to, šių autorių kūriniai yra priimami kaip vaizduojantys bent iš dalies realius įvykius, padeda susidaryti įspūdį apie tam tikrų bendruomenių, kurios yra artimos autoriams, kultūrą, todėl negalima nubrėžti griežtos ribos tarp autorių ir jų aprašomų bendruomenių, vertinant jas kaip tiriamąsias bendruomenes. Claude Levi-Strauss pabrėžia, kad „kronikos, atsiminimai, taip pat literatūra – yra tos pačios prigimties, kaip ir faktai, kuriuos ekspedicijų metu surenka etnologai.“²⁹ Vadinasi, grožinis realistiškas kūrinys turi to paties prado kaip ir lauko tyrimo metu surinkta informacija, skiriasi tik žinių ir faktų rinkimo būdai bei jų analizavimas, tiriamosios bendruomenės interpretavimo buvimas ar nebuvimas. Kai kurie antropologai žengia dar toliau. Janet Tallman teigia, kad „rašytojai gali atskleisti kultūrinės prielaidas, žvelgdami į gyvenimą per savo suvokimą lygiai taip pat, kaip stebėdami kitus. Jie turi

²⁸ Clifford Geertz, „Tirštasis aprašymas: Interpretacinės kultūros teorijos link“, Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 6.

²⁹ Claude Levi-Strauss, *Iš arti ir iš toli*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 140.

galimybę visiškai naudotis kultūrine patirtimi, kuri yra nepasiekiamo antropologui, nes jie gyvena kultūroje, kuri tampa jų rašymo šaltiniu.³⁰ Todėl yra tikslinga manyti, kad lietuvių literatūros kūriniai, parašyti ankstyvuojų laikotarpiu, ne tik gali būti traktuojami kaip ambicijų į etnografinį tekstą turintys beletristiniai kūriniai, bet ir kaip autorių kultūrinę patirtį, jų per gyvenimą sukauptą informaciją perteikiantys tekstai.

Visi nagrinėjami autoriai daugiau ar mažiau vaizduoja tą pačią sąlyginai uždara Lietuvos kaimo bendruomenę. Sąlyginai uždara ji yra dėl to, kad nors tekstuose ir pateikiami faktai apie bendruomenės santykius su kitomis bendruomenėmis ar kultūromis, tai nėra įprastas dalykas, o palaikyti ryšius su *pašaliniais* gali tik tam tikri atstovai. Dažniausiai vaizduojamos bendruomenės pateikiamos per vidinių santykių prizmę, tai yra, bendruomenės vaizdas kuriamas iš smulkių aprašomų atsitikimų. Lazdynų Pelėdos ir Žemaitės apsakymai pateikia vis kitos bendruomenės (kaimo, šeimos, socialinio sluoksnio) gyvenimą. Nors personažai nesikartoja kūkiniuose, sprendžiant iš aprašomųjų įvykių, galima numanyti, kad visa tai galėjo įvykti tame pačiame kaime, dvare, „tiriamajoje“ bendruomenėje. Žinoma, šio pastebėjimo negalima priimti kaip fakto, jį įrodyti būtų be galo sunku. Be to, tai nebūtų labai prasminga, turint omenyje, kad kiekvienas apsakymas, tarsi dėlionės dalis kuria bendrąjį tuometinio Lietuvos kaimo vaizdą. Pasak A. Sverdiolo, „per mikroskopą išvelgiamos universalijos, smulkūs faktai kalba apie stambius, sisteminius ir kompleksinius dalykus.“³¹ Taip iš smulkių aprašomų Lazdynų Pelėdos ir Žemaitės įvykių, galima susidaryti išpūdį ne tik apie tam tikrą aprašomosios bendruomenės gyvenimą, bet ir apie to meto Lietuvos kaimo ir dvaro bendruomenės kultūrą: „verčiausia aprašyti Žemaitėi atrodė tai, kas *tikrai* matyta, regėta, su kitais perkalbėta.“³² Panašiai Lazdynų Pelėdą vertina ir J. Sprindytė: „mėgstami taip pat įvairūs perpasakojimai, nugirstų istorijų ar įvykių atpasakojimai, „nusiklausymai“, pateikiami kaip gandai, naujienos, kaimo įdomybės.“³³ Tai, kad Lazdynų Pelėda savo kūkiniuose aprašė realius įvykius, o ne išgalvotus atsitikimus, teigia ir Liudas Gira: „Lietuvos bajorų šeima, ir Paragių dvaro gyvenimas daugeliu atveju buvo tasai originalas, iš kurio Lazdynų Pelėdos plunksna rašyte nurašinėjo ne vieną sceną į savo bajoriškas apysakas.“³⁴ Trumpus atskirus

³⁰ Janet Tallman, „The Ethnographic Novel: Finding the Insider’s Voice“, Rose De Angelis, *Between Anthropology and Literature: Interdisciplinary Discourse*, New York: Routledge, 2002, p. 13.

³¹ Arūnas Sverdiolas, „Clifordo Geertzo kultūros antropologijos modelis“, Cliford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. X–XI.

³² Viktorija Daujotytė, „Kosmoso žemė: Žemaitė“, *Rytų giedrą: autobiografija. Apsakymai, Žemaitė*, sudarė Vytautas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 9.

³³ Jūratė Sprindytė, *Lietuvių apysaka*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 104.

³⁴ Liudas Gira, „Dvi seserys Ivanauskaitės“, Liudas Gira, *Kritikos baruose*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 187.

tekstus, aprašančius iš dalies skirtingas ir tarsi nesusijusias bendruomenes, galima traktuoti kaip etnografiškai surinktą medžiagą, kuri leidžia susidaryti bendrą išpūdį apie tiriamosios bendruomenės kultūrą. V. Daujotytė, nagrinėdama Žemaitės kūrybą, straipsnyje „Kosmoso žemė: Žemaitė“, pastebi, kad „patirti neužtenka. Reikia, kad patirtį persmelktų aukštesnis patyrimas, peršviestų lyg koks spindulys, padedantis suprasti, kas yra tai, ką aš patiriu, išgyvenu, ką visai tai reiškia, kokia viso to prasmė.“³⁵ Keliama prielaida leidžia pažvelgti į Žemaitę labiau iš antropologinės pozicijos. Aprašydama tam tikrą bendruomenę, kurios atstovė yra ji pati, ji tarsi nesąmoningai atlieka antropologui keliamus reikalavimus dėl tiriamosios kultūros interpretavimo: „antropologas stengiasi suprasti, kaip čiabuviai supranta save, bet tai jis šitai, kaip moka, užrašo.“³⁶

K. Donelaitis „Metuose“ aprašo, galima teigti, vieną bendruomenę, *stebėdamas* ją visus keturis metų laikus. Žinoma, eiliuotas tekstas dar labiau nutolsta nuo etnografijos, tačiau tai bene pirmasis tokio tipo tekstas, turintis nemažai etnografijos bruožų. Poema neturi aiškios pradžios ir pabaigos, jos dalių, skirtų metų laikams, nesieja jokia ryškiau matoma siužetinė linija, o tai leidžia atsargiai teigti, kad kūrinys gali būti tiek etnografinis, tiek ir literatūrinis. Susidaro išpūdis, kad autorius labiau siekia pavaizduoti tam tikrą bendruomenę nei sukurti literatūros kūrinį. Tai įrodyti, žinoma, su tam tikromis išlygomis, nėra taip sunku: „„Metuose“ taip išpūdingai pavaizduoti socialiniai prieštaravimai tarp savivaliaujančių dvarininkų ir žiauriai išnaudojamų baudžiauninkų yra pagrįsti ir paties poeto gyvenimiška patirtimi.“³⁷ Beveik visą gyvenimą praleidęs Tolminkiemyje, autorius ne tik vadovauja parapijai, bet ir atlieka savotišką parapijos tarsi uždaros bendruomenės stebėjimą: vesdamas parapijiečių gimimo įrašų knygas, pasižymėdavo jose pastabas apie bendruomenės narius, jų gyvenimą, apie dvasininkų ir dvarininkų būdą.³⁸ Vadinasi K. Donelaitis ne tik rinko informaciją apie savo parapiją, bet ir, kaip priklauso dvasininkui, sistemingai ją žymėjosi. Žinoma, jokių būtų nereikia manyti, kad šį dalyvaujamojo tyrimo etapą jis atliko sąmoningai, tačiau tvarkydamas bažnyčios dokumentus, jis vedė užrašus, pavadintus „Žiniomis“, kuriuose gausu pastebėjimų tiems, kurie vėliau užims jo vietą šioje bažnyčioje,³⁹ be

³⁵ Viktorija Daujotytė, „Kosmoso žemė: Žemaitė“, *Rytų giedrą: autobiografija. Apsakymai, Žemaitė*, sudarė Vytautas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 8.

³⁶ Arūnas Sverdiolas, „Clifordo Geertzo kultūros antropologijos modelis“, Cliford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. XI.

³⁷ Kostas Doveika, „K. Donelaitis jo asmeninių užrašų ir įvairių oficialių raštų bei dokumentų šviesoje“, *Kristijonas Donelaitis literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Kostas Doveika, Vilnius: Vaga, 1990, p. 90.

³⁸ Ten pat, p. 85.

³⁹ Ten pat, p. 76–80.

to, autorius labai kruopščiai ir tvarkingai nubraižė Tolminkiemio laukų planą.⁴⁰ Tai leidžia manyti, kad autorius ne tik surinko nemažai autentiškos informacijos apie uždara bendruomenę, bet ir ją sąlyginai susistemino, nesąmoningai atliko etnografiniam tyrimui reikalingos informacijos rinkimą. Atvykęs į svetimą parapiją, K. Donelaitis, padėdamas valstiečiams bylinėtis su dvaru dėl žemės, tampa *savu*, parodydamas, kad nors ir yra kito socialinio sluoksnio atstovas, neatsiriboja nuo bendruomenės, į kurią atvyko. Tai dar vienas antropologui keliamas reikalavimas, atvykus į tiriamąją bendruomenę. Tapimas *savu* yra itin svarbus dalyvaujamojo tyrimo aspektas, leidžiantis surinkti įvairesnės, nuo *svetimų* slepiamos informacijos.

Traktuoti ir vertinti A. Baranausko kūrybą kaip etnografinio tyrimo rezultata yra kiek kebliau. Eilės ir giesmės labiau užšifruoja norimą perteikti informaciją, nei turėtų atskleisti. Iš tekstų negalima suprasti, ar tiriamoji bendruomenė buvo viena, ar jų buvo keletas. Žinoma, autentiškumas atsispindi tekstuose ir verta manyti, kad autoriaus kūrinuose atsispindi to meto įvykiai, žmonės, *stebimos* bendruomenės kultūra. Vertinti tekstų autentiškumą, leidžia tai, kad A. Baranauskas ne tik rašė laiškus tėvams, kalbininkams, draugams, bet ir rašė dienoraštį, kurį iš dalies galima priskirti lauko tyrimo užrašams: „[dienoraštyje – A. Š.] lakoniškai, bet iškalbingai, kartais vienu sakiniu ar net keliais taupiais ir tiksliais žodžiais, uoliai, vos ne pedantiškai, fiksuojami dienos įvykiai, neretai platesnis aprašymas.“⁴¹ Šitoks pedantiškumas ir smulkių detalių žymėjimasis primena lauko tyrimo užrašus, atliekamus antropologo dalyvaujamojo tyrimo metu. Kitas svarbus aspektas: antropologas, atlikdamas etnografinį tyrimą, „nesistengia tapti čiabuviu ar jį pamėgdžioti.“⁴² Antropologas turi siekti tapti tiriamosios bendruomenės nariu, tačiau taip pat turi išlaikyti atstumą kaip tyrėjas. Autorius nuo bendruomenės, kurioje gyvena (turima omenyje visa Lietuva), iš dalies atsiriboja savo polinkiu rašyti lenkiškai. Pačia kūryba jis atsitolina, atsiriboja nuo nepriimtinos jam bendruomenės, į kurią ne savo valia patenka tarnybos metais.⁴³ Žinoma, šie pastebėjimai tikrai nereiškia, kad poetas turėjo užmojų atlikti etnografinį tyrimą ar domėjosi antropologija. Tačiau žvelgiant iš antropologinės pozicijos, atrandama nemažai pastebėjimų, kurie leidžia manyti, kad A. Baranauskas būtų galėjęs atlikti tokį tyrimą. Vienintelė problema yra ta, kad nagrinėjant jo kūrybą, yra labai sunku apibrėžti bendruomenę, kurios kultūra

⁴⁰ Ten pat, p. 88.

⁴¹ Regina Mikšytė, „Antano Baranausko Dienoraštis ir laiškai“, *Antanas Baranauskas, Raštai 7 t. 1 d., Dienoraštis, Laiškai įvairiems žmonėms*, Sudarė Regina Mikšytė, Marius Daškus, Vilnius: Vilspa, 2003, p. XII.

⁴² Arūnas Sverdiolas, „Clifordo Geertzo kultūros antropologijos modelis“, Cliford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. XI.

⁴³ Regina Mikšytė, „Antano Baranausko Dienoraštis ir laiškai“, *Antanas Baranauskas, Raštai 7 t. 1 d., Dienoraštis, Laiškai įvairiems žmonėms*, Sudarė Regina Mikšytė, Marius Daškus, Vilnius: Vilspa, 2003, p. XIV.

yra nagrinėjama, perteikiama teksta. Remiantis kūrinio parašymo metais ir autoriaus biografija galbūt pavyktų priskirti kūrinį tam tikroms bendruomenėms, kuriose autorius buvo gyvenęs, tačiau tai būtų nelabai tikslinga, žinant, kad tą patį dienoraštį A. Baranauskas vietomis rašė atsiribojęs, nutolęs nuo įvykusių įvykių: „Sedos ir Skuodo įvykiai nebefiksuoja, bet įgauna iš laiko nutolusio apibendrinto pasakojimo ir perrašyto teksto intonaciją.“⁴⁴ Tačiau remiantis jo gyvenimo faktais, galima daryti išvadą, kad tekstuose poetas perteikia savo būseną, pastebėjimus ir išgyvenimus, taip, per save, tiriamosios bendruomenės atstovą, pateikdamas jos bendruomenės kultūros visumą.

M. Valančiaus kūryba ypač išsiskiria iš kitų šiame darbe nagrinėjamų autorių. Jis vienintelis iš nagrinjamų autorių labiausiai sudaro antropologo, atliekančio etnografinį tyrimą, įspūdį. Ne veltui Juozas Jasaitis pastebi, kad „atrodo, jog kartais [...] autorius būtų mirkęs plunksną vien į etnografinį rašalą.“⁴⁵ Tam daug įtakos turėjo tai, kad pats autorius bene labiausiai atitinka etnografui keliamus reikalavimus. Žvelgiant į jo gyvenimo chronologiją iš antropologijos pozicijos, galima pastebėti dar daugiau panašumų su antropologu. Pirmiausia „jį domina ir Žemaitijos istorija bei dabartis, jis rankioja apie ją žinias, greičiausiai tik nujausdamas, kad to prireiks ateities darbams.“⁴⁶ Taigi, galima teigti, kad jis, kaip ir reikalaujama iš antropologo, besirengiančio keliauti į uždara tiriamąją bendruomenę, surenka kuo daugiau informacijos prieš savo tariamą etnografinį tyrimą. Vėliau jis apvažiuoja visą jam priklausančią vyskupiją ir visur renka: „žinias, skaičius apie bažnyčių praeitį, būklę, pamaldų tvarką, apie parapijų mokyklas ar net knygas.“⁴⁷ Žinoma, vėlgi negalima sakyti, kad autorius atliko dalyvaujantį stebėjimą, tačiau labai nemažai sutapimų leidžia pastebėti, kad toks tyrimas tikrai būtų galėjęs įvykti, jei autorius būtų domėjęsis antropologija. Įdomus ir autoriaus *svetimo* – *savo* santykis.

Kilęs iš valstiečių šeimos, pradeda rinkti informaciją, tačiau stebėti bendruomenės, kuriose tenka lankytis, pradeda tik gavęs vyskupo pareigas. Tai yra, vertinant socialiai, jis tampa *svetimu* stebimoms valstiečių bendruomenėms. Nepaisant to, jis netapo visišku pašaliečiu: „sverdamas kaimiečio ir pono bylą, širdį dėjo ant savo gimtojo luomo žmogaus lėkštelės (A. Baranauskas).“⁴⁸ Tai autoriui suteikia netgi savito pranašumo, lyginant jį su antropologu, kuriam reikia ne tik pažinti svetimą kultūrą, bet ir pasistengti suprasti, kaip save suvokia vietiniai. „Paaugusių žmonių

⁴⁴ Ten pat, p. XIV.

⁴⁵ Juozas Jasaitis, *Motiejus Valančius*, Kaunas: Šviesa, 1994, p. 104.

⁴⁶ Ten pat, p. 14.

⁴⁷ Ten pat, p. 18.

⁴⁸ Ten pat, p. 32.

knygelė“ pasižymi atskirais informaciniais tekstais, skirtais supažindinti skaitytoją su tam tikromis etninėmis Lietuvoje gyvenančiomis mažumomis ar profesijomis: „Vingrai“, „Meškininkai“, „Pavargėliai, arba ubagai“, „Cigonai“, „Žydai“, „Žmonių gydytojai, arba daktarai“. Net jei jiems parašyti informacija nebuvo renkama laikantis visų antropologui skiriamų nurodymų, šie tekstai yra pakankamai struktūruoti ir perteikia pakankamai neprastą tiriamąją informaciją. Galima pastebėti, kad nemažai šiuose informaciniuose tekstuose pateiktų faktų atsispindi ne tik jo paties kūriniuose, bet ir kitų autorių tekstuose. Pats M. Valančius pastebi, kad „reikia žinoti, joguei niekas taip nesugeba artojų apgauti, taip guviai viską nuo jų išvilioti, kaip žydas su arielkos buteliu prie jų atėjęs.“⁴⁹ Savo ruožtu tariamai suktą žydų charakterį perteikia ir Lazdynų Pelėda „niu, kam pinigės! aš paskolinsiu, procentų neprašysiu... Kokį biški bulbelių, kaip paugs, leisi pakasti, žirnių pasiskinti vėl leisi.“⁵⁰ Vienintelis šių tekstų trūkumas, vertinant juos kaip etnografinio tyrimo rezultata yra toks, kad M. Valančius tik aprašo tam tikro kultūrinio sluoksnio atstovus, nesistengdamas suprasti, kaip jie (dažniausiai Lietuvoje gyvenančios mažumos) save suvokia svetimoje jiems kultūroje. Tačiau jo tekstų realumą, etnografiškumą iš dalies liudija ir tai, kad jis „turėjo dar ir metraštininko, kronininko polinkį – viską užrašinėjo: pastabas lankydamas parapijas, didelius ir mažus savo darbus.“⁵¹

Iš visų nagrinėjamų tekstų išsiskiria ir M. Valančiaus „Palangos Juzė“. Šiame tekste ne tik gausu etnografijos, tačiau ir pats veikėjas gali būti tapatinamas su antropologu.

Autorių tapatinimą su etnografais apsunkina tai, kad dauguma tekstų nėra parašyti pirmuoju asmeniu, nėra aiškių nuorodų, kad veikėjai perteikia tiesioginę autorių patirtį ir stebėjimo metu gautą informaciją. Išskyrus M. Valančiaus „Palangos Juzė“ ir kelis kitų autorių kūrinius, nėra griežtai, struktūruotai apibrėžiama aprašomoji bendruomenė. Kai kuriuos faktus apie aprašomas bendruomenes galima surasti rašytojų biografijose, bet vis tiek kyla abejonė, ar preciziškai šių tekstų autoriai papildomai rinko duomenis, norėdami parašyti savo kūrinius, kaip to yra reikalaujama iš antropologų, ar – tiesiog rašė remdamiesi tuo, ką jau žinojo. Aišku viena: minimi autoriai neatliko dalyvaujamojo stebėjimo, griežtai laikydamiesi antropologijos nustatytų reikalavimų, tiriamoji kultūra nebuvo visiškai svetima, abejotina, kad specialiai ar ne, surinkti duomenys buvo detalčiai ir smulkiai fiksuojami raštu, siekiant kuo geriau parašyti tirštąjį aprašą.

⁴⁹ Motiejus Valančius, „Budrys ir jo priepuoliai“, Motiejus Valančius, *Raštai I t.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 659.

⁵⁰ Lazdynų Pelėda, „Prie pat dvaro“, Lazdynų Pelėda, *Klajūnas*, Vilnius: Vaga, 1977, p. 68.

⁵¹ Juozas Jasaitis, *Motiejus Valančius*, Kaunas: Šviesa, 1994, p. 33.

Žinoma, taip kategoriškai teigti galbūt nereikėtų. Janet Tallman, pastebi kad „abu [tiek antropologas, tiek rašytojas – A. Š.] žodžiais bando perteikti savo pastebėjimų ir jų interpretacijos rezultatus.“⁵² Tokiu atveju pats tekstas, kuris perteikia tam tikrą informaciją apie aprašomąją bendruomenę, kuris leidžia susidaryti vaizdą apie svetimą kultūrą, jos narių santykius, pasižymi bent minimaliu detalumu ir informacijos sisteminimu, gali būti laikomas etnografiniu. Remdamiesi autorių biografijomis ir kitais tektais, galime teigti, kad kai kurie autoriai ne tik papildomai renka informaciją ir ją vienaip ar kitaip sistemina, bet ir pasižymi antropologui būdingais bruožais, reikalingais atlikti dalyvaujamojo tyrimą. Šiuos bruožus turi ne visi nagrinėjamieji autoriai, tačiau jų kūrinius (apsakymų rinkinius ir pan.), suskirstytus į dalis-apsakymus, galima laikyti bent iš dalies struktūruotu tekstu. Kiekvienas apsakymas atskleidžia vis naują problemą, papildo prieš tai buvusio apsakymo pateikiamą informaciją apie aprašomąją bendruomenę ir jų dalyvių santykius, kurdamas bendrą aprašomosios bendruomenės kultūrinį vaizdą.

Antropologas, prieš atlikdamas dalyvaujamojo stebėjimą, privalo kuo daugiau sužinoti apie tiriamąją bendruomenę, pasirengti tyrimui, pasiruošti veiklos planą ir tik tada nuvykti į tyrimo vietą, kuriame, tapęs *savu*, surinktų kuo daugiau informacijos apie tiriamąją bendruomenę ir jos kultūrą. To negalima pasakyti apie daugumą šiame darbe nagrinėjamų autorių. Nėra jokių įrodymų, kad jie sąmoningai įvykdė bent vieną reikalavimą, susijusį su pasiruošimu dalyvaujamojam stebėjimui. Dar daugiau, jie niekada nevažiavo iš savos bendruomenės į kitą, *svetimą*, tam, kad galėtų būti atliktas etnografinis tyrimas. Taip, jie susidūrė su svetimomis bendruomenėmis, socialiniais sluoksniais, tačiau kultūra, kuri yra itin svarbi, nes būtent jos dėka antropologas atlieka vertinamąją interpretaciją, visais atvejais išliko daugiau ar mažiau ta pati. Tačiau tai nereiškia, kad kažko panašaus į dalyvaujamojo stebėjimą, minėti autoriai negalėjo atlikti savo kultūroje. A. Sverdiolas pastebi, kad „tyrimas negali būti objektyvus, atsietas, jo neįmanoma atlikti neįsitraukus į tiriamąją bendriją.“⁵³ Ir nors autoriai yra nutolę nuo antropologijos, žvelgiant iš šios pozicijos, jų kasdieniai stebėjimai, sąlyginis tyrimas tikrai negalėjo būti objektyvus ir neatsietas nuo tiriamosios bendruomenės. Dar daugiau: kalbėdamas apie „matymą čiabuvių akimis“⁵⁴ C. Geertzas pastebi, kad „tikrai niekas to geriau neišmano už pačius informantus; iš čia

⁵² Janet Tallman, „The Ethnographic Novel: Finding the Insider’s Voice“, Rose De Angelis, *Between Anthropology and Literature: Interdisciplinary Discourse*, New York: Routledge, 2002, p. 11.

⁵³ Arūnas Sverdiolas, „Clifordo Geertzo kultūros antropologijos modelis“, Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. XI.

⁵⁴ Clifford Geertz, „Čiabuvių akimis“: Apie antropologinio supratimo prigimtį“, Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 52–53.

ir kyla tyrinėtojo troškimas panirti į jų patyrimo tėkmę ir galiausiai susikurti visiško supratimo iliuziją.⁵⁵ Būdami tos pačios arba gretimos bendruomenės nariais, minimi autoriai, skirtingai nei antropologai, įgauna privalumų: jiems nereikia bandyti tapti tiriamuoju, susigretinti su juo, pabandyti suprasti, ką jis jaučia, nes jie patys yra tokie. Antropologui dažniausiai iškyla problemos, siekiant įsilieti į tiriamąją visuomenę, tapti *savu*, o ne *svetimu*, bandyti pažinti ar bent įtikinti save, kad pažįsta tiriamuosius, suvokia jų mąstymą. Priešingu atveju jis negali atlikti pilnaverčio dalyvaujamojo stebėjimo, teisingai suprasti tiriamosios kultūros. Kai kurie minimų autorių šiuo klausimu įgyja net tam tikrą pranašumą: savo gimtąją bendruomenę gali stebėti iš atstumo, iš kito socialinio sluoksnio pozicijos. Pasak V. Čiubrinsko, antropologas turi žvelgti į tiriamąją kultūrą kaip į naujų dalykų discipliną, kurią reikia išmokti.⁵⁶ Tačiau, būdamas tos pačios kultūros atstovu, šiuo atveju rašytojas, jau yra *savas*, jam nebereikia mokytis „naujų disciplinų“, jis galbūt pats to nepastebėdamas ir nesuvokdamas, gali atlikti gilesnį dalyvaujamąjį stebėjimą. Tokiu atveju, galima teigti, kad tiriamieji autoriai turi antropologams būdingų bruožų, net jei jų yra siekiama nesąmoningai.

⁵⁵ Ten pat, p. 37.

⁵⁶ Vytis Čiubrinskas, *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007, p. 216.

2. Beletristinė literatūra kaip etnografinio tyrimo rezultatas

Antropologijos mokslas yra ganėtinai griežtai apibrėžiamas įvairiais terminais, tačiau daugelis mokslininkų sutinka, kad antropologija, tai praėjusių ir dabartinių kultūrų tyrimas.⁵⁷ Tuo tarpu metodologijų supratimas ir taikymas, etnografinio tyrimo rezultatas tirštasis aprašas, kai kurių antropologų nuomone, yra traktuojamas įvairiai. C. Geertzas pastebi, kad etnografinio tyrimo rezultatams aprašyti visiškai tinka esė žanras.⁵⁸ C. Levi-Strauss teigia, kad kiekvienas gali tapti etnografu, tačiau be rašytinių šaltinių neištirs išnykusių civilizacijų.⁵⁹ Remiantis anksčiau aptarta teorija, galima daryti prielaidą, kad griežti reikalavimai apriboja tik paties tyrimo eigą ir antropologo sampratą, apibrėžimą. Tirštasis aprašymas reikalauja ne tokio griežto taisyklių laikymosi, jei žvelgsime į jį kaip į tyrimo rezultatą – tekstą, kuris gali būti parašytas laisvesne forma, nei gali būti atliekamas tyrimas. Žinoma, teigti, kad etnografinio tyrimo rezultatu gali būti bet koks tekstas, būtų klaidinga. Dalyvaujamojo stebėjimo metu surinktų duomenų tirštasis aprašas taip pat turi tam tikrus reikalavimus, kurie prasideda nuo paties informacijos rinkimo būdų apibrėžimo, tačiau būtent tai ir nubrėžia tą menkutę ribą, kuri skiria reikalavimus antropologui ir jo atliekamam tyrimui, ir atlikto tyrimo rezultatui – tirštajam aprašui. Kartais net patys antropologai nesistengia griežtai atsiriboti nuo literatūros kūrinio, kaip etnografinio tyrimo rezultato. C. Levi-Strauss knygoje „Iš arti ir iš toli“ užsimena apie savo veikalą „Liūdnieji tropikai“, parašytą su ambicija į romaną.⁶⁰ Žinoma, šis bandymas nebuvo visiškai pripažintas nei etnografu, nei literatu, tačiau šis bandymas leidžia teigti, kad etnografija nėra vien teorijas apie kultūrą kuriantis mokslas: „etnologai [...] nusipelno didžiausio mūsų dėkingumo. [...] Problema iškyla tada, kai norima sukurti teoriją.“⁶¹ Tai mokslas, tiriantis kultūrą ir tai, kaip tiriamasis joje save suvokia, tačiau nesiekia sukurti specifinio modelio, pagal kurį galima būtų nagrinėti kitas kultūras. Jei žvelgsime į tirštąjį aprašymą tik į kaip rezultatą, tekstą, iš dalies atskirą nuo etnografinio tyrimo arba kiek mažiau įtakoto griežtos tyrimo metodologijos, pastebėsime, kad toks tekstas turi nemažai beletristikos bruožų. Janet Tallman pateikia etnografinio romano (*ethnographic novel*) terminą,

⁵⁷ Marvin Harris, *Kultūrinė antropologija*, Kaunas: Tvermė, 1998, p. 2.

⁵⁸ Clifford Geertz, „Gilusis lošimas: pastabos apie Balio gaidžių kapotynes“, Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 27.

⁵⁹ Claude Levi-Strauss, *Rasė ir istorija*, Vilnius: Baltos lankos, 1992, p. 9.

⁶⁰ Claude Levi-Strauss, *Iš arti ir iš toli*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 73.

⁶¹ Ten pat, p. 147.

kurio „autorius, būdamas aprašomosios kultūros dalimi, dažniausiai nėra antropologas, tačiau intuityviai siužetu, istorija, teksto komponavimu, veikėjais perteikia *savos* kultūros, apie kurią kuriamas tekstas, detales.“⁶² Šią mintį galima papildyti ir C. Geertzo keliamu klausimu: „ar etnografas atskiria mirktelejimus nuo traukulių ir tikrus mirktelejimus nuo jų pamėgdžiojimų?“⁶³ Todėl drąsiai galima teigti, kad asmuo, priklausantis aprašomajai kultūrai, geriau supras viską, kas joje vyksta. Visi aptariami autoriai daugiau ar mažiau priklauso tai pačiai aprašomai kultūrai. Iš dalies skiriasi autorių ir tekstuose minimų veikėjų socialiniai sluoksniai, tačiau jų griežtai atskirti negalima. Janet Tallman išskiria ir etnografinio romano pranašumus prieš grynąjį tirštąjį aprašymą: „etnografinis romanas, parašytas asmens, priklausančio aprašomajai kultūrai, perteikia požiūrį, nesuteptą atsiribojimo ar nepastebėtų dalykų, ko nepavyktų išvengti, jei tekstą rašytų *svetimas*, nors ir labai gerai parengtas [antropologas – A. Š.]“⁶⁴ Rašant tokį tekstą, žinoma, visiškai atskirti tirštojo aprašymo nuo lauko tyrimo negalima. Tokiu atveju, panaikinus lauko tyrimą, tirštasis aprašymas savaime nebektų prasmės kaip tyrimo rezultatas. Galima iškelti klausimą: kiek literatūrinis tekstas gali būti etnografiniu tekstu? Žvelgiant į klausimą iš šios, anksčiau aptartos, pozicijos, galima daryti prielaidą, kad mažiau laikantis nurodymų, būdingų antropologui, tačiau gyvenant aprašomoje kultūroje, bendruomenėje, daugėja beletristikos etnografiniame tekste. Ir atvirkščiai: jei literatūriniame tekste galima atrasti etnografijos užuominų, galima teigti, kad autorius specialiai ar ne, tačiau atliko sąlyginį lauko tyrimą, net jei jis pats yra tiriamosios bendruomenės atstovas. Žinoma, tokia prielaida gali atrodyti kiek per drastiška, tačiau C. Geertzas teigia, kad etnografo veiklą apibūdina „ne technikos ir atliktos procedūros. [...] Ši [etnografo – A. Š.] veikla yra tam tikros intelektualinės pastangos – kruopščiai apgalvotas rizikingas bandymas imtis [...] tirštojo aprašymo.“⁶⁵ Todėl yra tikslinga manyti, kad svarbiau ne pats tyrimas, o jo rezultatas.

Kaip jau buvo minėta, lietuvių literatūra turi beletristinių tekstų (tai jau minėtos knygos „Balanos gadynė“ ir „Baisioji gadynė“), parašytų kaip etnografinė literatūra. Tačiau šiame darbe tiriami tekstai visų pirma buvo rašomi kaip grožiniai tekstai ir tik vėliau juose pradėta išvelgti tam

⁶² Janet Tallman, „The Ethnographic Novel: Finding the Insider’s Voice“, Rose De Angelis, *Between Anthropology and Literature: Interdisciplinary Discourse*, New York: Routledge, 2002, p. 12.

⁶³ Clifford Geertz, „Tirštasis aprašymas: interpretacinės kultūros teorijos link“, Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 17.

⁶⁴ Janet Tallman, „The Ethnographic Novel: Finding the Insider’s Voice“, Rose De Angelis, *Between Anthropology and Literature: Interdisciplinary Discourse*, New York: Routledge, 2002, p. 13.

⁶⁵ Clifford Geertz, „Tirštasis aprašymas: interpretacinės kultūros teorijos link“, Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 6.

tikrų etnografijos užuomazgų, suteikiančių galimybę pažvelgti į tuos tekstus kaip į savitą etnografijos ambicijų turinčią literatūrą. Realistiški K. Donelaičio, M. Valančiaus, A. Baranausko, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos tekstai ne tik sukuria būties aprašo įspūdį, bet ir turi požymių, kurie būdingi tirštajam aprašymui. Visi tekstai yra daugiau ar mažiau struktūruoti ir nuoseklūs, net Žemaitės ar Lazdynų Pelėdos apsakymai, atrodo, nesisiejantys tarpusavyje, aprašo beveik identišką bendruomenę. Žinoma, tai nėra nei griežtai nuoseklūs, nei moksliniai tekstai, tačiau C. Geertzas pastebi, kad „nuoseklumas negali būti pagrindinis kultūros aprašo pagrindumo kriterijus.“⁶⁶ Lyginant šių dviejų autorių tekstus, iš dalies matomas net nežymus tęstinumas: Žemaitės kūrinuose daug dėmesio skiriama kaimo bendruomenės piršlyboms, vestuvėms, šeimos santykiams. Lazdynų Pelėda truputį nutolsta nuo kaimo vidaus ir aprašo kaimo ir dvaro, dviejų skirtingų kultūrų sandūrą. Net aprašant tuos pačius kaimo ir dvaro santykius, Žemaitė vis dar pastebi dvaro priespaudą: „alga išaina per pakaušį... Kaip tik pajungtas būti... šiokie ant lauko pliaukši... Dvare žmogus mat kaip šuo!“⁶⁷, o Lazdynų Pelėda jau kalba apie pasipriešinimą dvaro tvarkai: „ar atmeni ponų biznį ir savo mažą Jonuką, kuris alkanas uogas ponams rinko nusiskaninti ir parėjo sumuštas ir apdaužytas? Tokių Jonukų daug, ir aš ne vienas einu! lai dreba skriaudikai, atėjo keršto laikas!“⁶⁸ Nepaisant chronologinio nuotolio, abi autorės aprašo papročius, veiksmus, žmonių elgesį, kurį pamato, patiria, sužino. Jos nesigilina, kodėl elgiamasi vienaip ar kitaip, jos to negali atlikti todėl, kad yra tos pačios bendruomenės atstovės. Tam tikri bendruomenės narių veiksmai, papročiai, atsitikimai, tarkim, nelaimingai ištekėjusios merginos, joms yra suprantami įprasti dalykai ir net nekyla mintis to paaiškinimo perteikti skaitytojui. Neatsižvelgiant į tai, ar rašytojai bandė specialiai rinkti informaciją apie aprašomas bendruomenes, ar tiesiog rašė apie tai, ką matė, į kai kuriuos autorių tekstus galima pažvelgti kaip į savitą etnografinio tyrimo rezultatą.

Remiantis teorija, apibrėžiančia tirštąjį aprašymą, galima iškelti prielaidą, kad šiuose tekstuose yra tirštojo aprašo komponentų: aprašomųjų pastabų (*descriptive notes*) ir analitinių pastabų (*analytic notes*). Kadangi analitinės pastabos dažniausiai pažymi tuos bendruomenės ypatumus, kurie yra svetimi ir nesuprantami tyrėjui, teiginį, kad aprašomųjų pastabų yra nagrinėjamuose autorių tekstuose, reikėtų vertinti itin atsargiai. Būdami tos pačios bendruomenės (Lietuvos, jos kaimo, tos pačios kultūros) nariais, šiame darbe tiriamų tekstų autoriai, neaprašinėjo

⁶⁶Ten pat, p. 19.

⁶⁷ Žemaitė, „Mėšlavežis“, Žemaitė, *Apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 387.

⁶⁸ Lazdynų Pelėda, „Bolševikas“, Lazdynų Pelėda, *Klajūnas*, Vilnius: Vaga, 1977, p. 195.

svetimų bendruomenių, tačiau galima teigti, kad tekstuose minimi kiti socialiniai sluoksniai, atskiros šeimos, giminės, kaimų bendruomenės sudaro atskirtas tiriamąsias bendruomenes, kurios tik iš dalies yra svetimoms autoriams. Verta pabrėžti tai, kad kai kurios tiriamosios bendruomenės autoriams tikrai buvo daugiau ar mažiau nepažįstamos, tačiau, kaip jau buvo pastebėta anksčiau, netikslu būtų manyti, kad minėtosios *tiriamosios bendruomenės* būtų visiškai svetimoms autoriams. Pavyzdžiui, A. Baranauskas prieš tapdamas vyskupu, ilgą laiką dirbo raštininku ir sprendžiant iš dienoraščio, bandė užsiimti kontrabanda, Žemaitė, gimusi bajorų šeimoje, visą gyvenimą pragyveno kaimo bendruomenėje, Lazdynų Pelėda, irgi gimusios bajorų šeimoje, nevengė sunkaus darbo, M. Valančius pagal išsilavinimą buvo kunigas, vyskupas ir priklausė aukštesniajam luomui, tačiau: „[jis] buvo ypatingas vyskupas [...] tuo, kad buvo nekilmingas, gimęs valstiečių šeimoje. Vyskupas labiausiai mylėjo paprastus žmones, iš kurių buvo kilęs.“⁶⁹, o K. Donelaitis, kaip žinoma iš istorinių faktų, buvo visą laiką kamuojamas klebonijos ūkio reikalų. Todėl aprašomųjų bendruomenių kultūrų ir autorių kultūrų daliniai neatitikimai nėra reikšmingi, autoriai, nors kiek ir nutolę, vis tiek priklauso tai kultūrai, kurią aprašo savo tekstuose. Autorių tekstai atspindi jų surinktą informaciją, perteikia tas pačias arba artimas autoriams kultūras. Šiame darbe tiriamuose kūriniuose aprašomų kultūrų, charakterių, bendruomenių santvarkų panašumas tarpusavyje leidžia teigti, kad kiekvienas autorius jei nesidomėjo papildomai apie tam tikrus objektus ar įvykius, kuriuos aprašo tekstuose, tai tikrai apie juos girdėjo, matė, aprašė taip, kaip jiems atrodė, *kas vyksta*.⁷⁰ Įdomiausia, kad minimi autoriai, patys būdami skirtingų socialinių sluoksnių atstovais, tam tikrus objektus ir įvykius pateikia beveik identišškai, taip dar labiau sustiprindami įspūdį, kad tekstai turi savitą etnografinę išliekamąją vertę. Pavyzdžiui, tiek K. Donelaitis, tiek Žemaitė, Lazdynų Pelėda ir M. Valančius, išskiriant galbūt tik A. Baranauską, savo kūryboje daugiau ar mažiau, bet beveik identišškai vaizduoja kaimo bendruomenės gyvenimą. Skiriasi tik teksto kūrimo priemonės ir aspektai, į kuriuos autoriai atkreipia dėmesį, aprašydami „stebimas“ bendruomenes, todėl galima teigti, kad nagrinėjant šiuos tekstus, galima susidaryti bendrą XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvos kaimo vaizdą.

Analitinių pastabų terminą šiuo atveju irgi reikėtų vertinti atsargiai. Aiškios ribos tarp tiriamosios ir autoriaus gimtosios bendruomenės nebuvimas panaikina *svetimos* ir *savos* kultūros

⁶⁹ Juozas Girdzijauskas, „Vyskupas Motiejus Valančius tautos gyvenime ir kultūroje“, Motiejus Valančius, *Raštai I t.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. IX.

⁷⁰ „Aprašomosios pastabos (*descriptive notes*) sudaromos remiantis savais pastebėjimais *kas vyksta* ir informantų pateiktais paaiškinimais“. Harvey Russell Bernard, *Research Methods in Anthropology: qualitative and quantitative approaches*, Published by Rowman Altamira, 2005, p. 398.

lyginimą, grožiniuose autorių tekstuose nevyksta dviejų svetimų bendruomenių kultūrų analizė. Dvi svetimos bendruomenės yra lyginamos A. Baranausko tekste „Kelionė Petaburkan“, tačiau tai nėra išbaigta, antropologinė kultūrų analizė. *Svetimos* ir *savos* kultūros lyginamoji analizė yra būtina analitinių pastabų sudarymo sąlyga, leidžianti atlikti tirštąjį aprašymą, būtent per šių kultūrų lyginimą galima suprasti, ką jaučia ir kodėl vienaip ar kitaip elgiasi tiriamosios bendruomenės narys. Nagrinėjamuose tekstuose galima išskirti vis susiduriančias tam tikras kultūras. Dažniausiai tai yra teigiama autoriui artima kultūra ir svetima, pasižyminti didesniais trūkumais nei *savoji*. Laikantis šio principo, galima pastebėti, kad kuo labiau nutolusi nuo autoriaus yra aprašomoji kultūra, tuo ji labiau neigiamai vertinama. Žemaitės apsakyme „Topylis“ kaimo bendruomenės moralinės normos yra tokios aukštos, kad joje gyvenanti motina išsižada suvedžiotos dukros, tuo tarpu dvaro kultūrą atstovaujantis ponas priekabiauja prie tarnaitės, nors žmonai ir pritaria, kad tai yra amoralu.⁷¹ Svetima Lietuvos kultūrai, tačiau susigyvenusi su vietiniais, kultūra taip pat nėra vertinama itin teigiamai. M. Valančius „Paaugusių žmonių knygelėje“ aprašo kelias tokias bendruomenes. Verta pastebėti, kad tai vienas pirmųjų ankstyvosios lietuvių literatūros bandymas etnografiškai aprašyti bendruomenes, gyvenančias Lietuvoje. Kalbant apie *svetimos* – *savos* kultūros teigiamumą ir neigiamumą nieko keista, kad šios bendruomenės yra aprašomos neigiamai, tačiau matosi pastangos tai padaryti kiek įmanoma neutraliau: „žydai, turtingi perprekiai yra, tiesą pasakius, naudingi ir kraštui reikalingi, nes mūsų ponams nenorint, o žmonėms nesugebant vartavotis, be žydų nebūtų kam pirkti mūsų linų su javais, neperkant negautumėm pinigų.“⁷² Visiškai svetima Lietuvai kultūra yra vertinama itin neigiamai: Lazdynų Pelėdos apsakyme „Ir pražuvo kaip sapnas“ vokiečiai, siekiantys perkurti pono dvaro santvarką, vaizduojami kaip beširdžiai žvėrys, naikinantys viską, kas brangu lietuvių kultūrai.⁷³ A. Baranauskas, savo kūrinyje „Kelionė Petaburkan“, neslepia rusų bendruomenės subjektyvaus, neigiamo vertinimo: „tūno vietoj lando žmogus piktesnis už žvėrį [...] Tokia šiandien Maskvos šviesa kruvina ir juoda.“⁷⁴ Kiek kitoks yra K. Donelaičio vokiečių kultūros vertinimas. „Metuose“ jis priešina vokiečių ir lietuvių kultūras, gyvenančias toje pačioje bendruomenėje, labiau siekdamas palyginti nei pasmerkti svetimą kultūrą: „ar ne gėda jums [moterims lietuvišioms – A. Š.], kad vokiečių gospadinės iškarštus

⁷¹ Žemaitė, „Topylis“, Žemaitė, *Apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 17–19.

⁷² Motiejus Valančius, „Žydai“, Motiejus Valančius, *Raštai I t.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 179–181.

⁷³ Lazdynų Pelėda, „Ir pražuvo kaip sapnas“, Lazdynų Pelėda, *Klajūnas*, Vilnius: Vaga, 1977, p. 100–101.

⁷⁴ Antanas Baranauskas, „Kelionė Petaburkan“, *Antanas Baranauskas, rinktinė*, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 66.

linus į lauką jau gabena ir, besidyvydamos didei, jūsų tinginį peikia.“⁷⁵ Žinoma, tokio kultūrų lyginimo, vertinimo neužtenka tam, kad tekstas taptų tirštuoju aprašymu. Antropologai neturėtų, net vertindami subjektyviai, stebėti svetimas kultūras, analizuoti jų bruožus ar tiriamųjų papročius su išankstiniu neigiamu nusistatymu. Nesiekdami suprasti svetimos kultūros, o tik ją vertindami, antropologai pavojingai priartėtų prie tiriamųjų, *čiabuvių*. Šiuo atveju, autoriai patys priklauso aprašomajai bendruomenei, todėl bet koks nesąmoningas stengimasis ištrūkti iš *vietinių rato*, skirtingų kultūrų gretinimai, tekstams iš dalies suteikia savito tirštojo aprašymo ypatumų. Kadangi kai kurie tiriamieji autoriai (išskyrus K. Donelaitį ir Žemaitę, kurie savo kūrinius parašė jau gyvendami aprašomojoje bendruomenėje), savo tekstus rašė ne aprašomosiose-tiriamosiose bendruomenėse, verta paminėti, kad analitines pastabas ir tirštąjį aprašymą leidžiama rašyti jau nesant tiriamojoje bendruomenėje, tokiu atveju, tirštasis aprašas gali būti parašomas ne lauko tyrimo aplinkoje, tačiau remiantis surinktomis žiniomis. Todėl visi tekstai, parašyti kaip prisiminimai, vėliau, jau palikus bendruomenę, apie kurią bus rašoma, nefiksuojantys veiksmo *dabar*, vis tiek gali būti traktuojami kaip tirštasis aprašymas, jei atitinka kitus antropologijos keliamus reikalavimus.

C. Geertzui yra prikišama, kad jis nesirūpina savo interpretacijų griežtumu, nekreipia dėmesio į socialinį, istorinį, ekonominį kontekstą.⁷⁶ Tiriamų autorių tekstuose yra gausu detalių, leidžiančių perteikti ne tik pačių autorių požiūrį į tam tikrus to meto ar praėjusius įvykius, bet ir pamažu atskleidžiančių tuometinę lietuvių ir kitų bendruomenių kultūrą. Minima tuometinė ekonominė situacija, santykiai su valdžia, opiai pateikiami istoriniai įvykiai. Žinoma, „antropologija pirmiausia reikalauja, kad išvados [...] būtų patikrintos lyginant su kitų grupių ir civilizacijų tyrimų medžiaga“⁷⁷, todėl tvirtinti, kad tekstai yra išbaigti, žvelgiant į juos kaip į tirštąjį aprašymą yra netikslu. Nors kai kuriais atvejais yra atliekamas minimalus lyginimas: lietuviai – vokiečiai, lietuviai – žydai ir kitos tautinės mažumos, ar ponai – kaimiečiai ir t. t., tačiau trūksta analitinių pastabų ir etnografinio interpretavimo, jis paliekamas atlikti skaitytojui, galinčiam vertinti aprašytas kultūras iš svetimos tam laikotarpiui, tai yra iš dabartinės kultūros pozicijos. Kadangi „antropologija [būdama – A. Š.] žmogiškumo ir komunikacijos plėtimo

⁷⁵ Kristijonas Donelaitis, *Metai*, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 62.

⁷⁶ Arūnas Sverdiolas, „Clifordo Geertzo kultūros antropologijos modelis“, Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. XII.

⁷⁷ Marvin Harris, *Kultūrinė antropologija*, Kaunas: Tvermė, 1998, p. 3.

praktika, dargi filosofijos praktika, [...] plečia žmogiškojo diskurso ribas,⁷⁸ todėl, tik chronologiškai nutolus nuo aprašomųjų bendruomenių kultūrų santykių, galima labiau objektyviai jas vertinti ir lyginti tiek tarpusavyje, tiek su dabartine (skaitytojo kultūra), žvelgiant į tekstus kaip į savitą etnografinį tekstą.

Ankstyvojoje lietuvių literatūroje galima aptikti antropologijos bruožų, tuo labiau, kad beletristinius tekstus antropologija iš dalies leidžia traktuoti kaip etnografinius kūrinius. Autoriai surinko ir susistemino nemažai informacijos, bendravo su „informantais“, jų tekstuose gausu faktų, kultūrų aprašymų, tačiau jie nesistengė atlikti aprašomų kultūrų interpretacijos, analizės, siekdami suvokti, kaip aprašomos bendruomenės nariai suvokia save savoje kultūroje.

⁷⁸ Arūnas Sverdiolas, „Clifordo Geertzo kultūros antropologijos modelis“, Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. XIII.

3. Kultūrų interpretavimas ankstyvojoje lietuvių literatūroje

Antropologinis tekstas nuo literatūrinio iš esmės skiriasi tuo, kad literatūrinis tekstas remiasi fikcija, o antropologinis – siekia apibendrinti informaciją, surinktą tiriant tam tikrą kultūrą. Todėl galima būtų prieštarauti iškeltai idėjai, kad minėti grožiniai kūriniai turi ambicijų būti etnografiniu tekstu, nes kūrinuose minimi veikėjai dažniausiai yra visiškai išgalvoti, o įvykiai gerokai „pagražinti“ literatūriškai. C. Geertzas pastebi, kad antropologas tirštojo aprašymo būdu siekia suprasti ir pateikti tiriamos kultūros tiesioginio dalyvio požiūrį.⁷⁹ Taip yra lengviau suprantama tiriamoji bendruomenės kultūra. Šiame darbe nagrinėjamų autorių tekstuose tai, nors ir netiesiogiai, yra atskleidžiama. Žinoma, negalima teigti, kad realybėje tikrai gyveno K. Donelaičio „Metų“ personažo Dikso atitikmuo, jis tikrai yra literatūrinės išmonės rezultatas, tačiau kaip simbolis jis atspindi tam tikrą aprašomos bendruomenės gyventojų požiūrį į įvairius gyvenimo klausimus, kultūrinį jos palikimą. Nors autoriai tekstuose dažniausiai aprašo ne realius bendruomenės gyventojus, tačiau stengiasi atskleisti tiriamųjų – veikėjų – požiūrį į juos supančią aplinką. Tiksliau, taip verta manyti, remiantis autorių biografijomis ir faktais, leidžiančiais tikėti, kad jų surinkta informacija buvo naudojama kūrinuose. Be to, nereikia pamiršti, kad prie kai kurių tekstų autoriai pažymi, kad apsakymas ar kitas kūrinys, parašytas remiantis tikrais atsitikimais. Todėl prielaida, kad veikėjai kaip simboliai, atstovauja savąją bendruomenę, įgauna prasmę. Tokiu atveju galima teigti, kad pati aprašoma bendruomenė simbolizuoja, atspindi realybėje esančią bendruomenę, kurioje gyveno autoriai.

Galima žengti dar toliau: sociokultūrinė antropologija tyrinėja kultūrą, kaip tiriamos bendruomenės nariai išreiškia save, supranta save šioje kultūroje. Todėl autoriams atsiribojus nuo aprašomųjų bendruomenių, jų nariais tampa nors ir išgalvoti, tačiau atspindintys aprašomosios bendruomenės kultūrą, personažai. Kaip minėta, nė vienas iš šiame darbe tiriamų autorių neatlieka antropologinio kultūros tyrimo, ir tai greičiausiai yra pagrindinis aspektas, neleidžiantis šių autorių traktuoti kaip kažko daugiau nei *savitu* antropologų, rašančių iš *dalies* etnografinius tekstus.

⁷⁹ Arūnas Sverdiolas, „Clifordo Geertzo kultūros antropologijos modelis“, Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. X.

Negalima teigti, kad medžiagos aprašomosioms kultūros tirti ir suprasti autoriai surinko užtektingai. Kaip buvo sakyta anksčiau, jie šią informaciją rinko, sistemino ir jos kiekis yra vienas iš aspektų, leidžiančių manyti, kad jų tekstai turi antropologinio atspalvio. Iš antropologų, atliekančių etnografinį tyrimą, yra reikalaujama surinkti kuo daugiau informacijos, kurią jie vėliau galėtų panaudoti, rašydami tirštąjį aprašymą. Siekiant padidinti informacijos kiekį, tiksliau, tam, kad nieko nepraleistų neužsirašę, antropologams yra rekomenduojama be stebėjimo užrašų, rašyti ir dienoraštį.⁸⁰ Galima teigti, kad šiame darbe nagrinėjamų kūrinių autoriai nebuvo surinkę bent panašaus informacijos kiekio, o ir jos rinkimo priežastys dažniausiai buvo visai šalutinės, nesusijusios su kūryba ar tuo labiau su antropologija. Tačiau neverta pamiršti, kad jie gyveno savo gimtojoje bendruomenėje, iš kurios buvo kilę, todėl informacijos šaltinis visada buvo „šalia“ tam atvejui, jei kartais būtų užmirštama kokia detalė. Tai matoma ir iš kai kurių autorių tekstų: kiekvienas kūrinys, nors ir papildo bendrą bendruomenės vaizdą, nėra rašomas nuosekliai, jungiant jį su prieš tai buvusiu. Tačiau C. Geertzas teigia, kad „niekas taip nepakenkė kultūros analizei, kaip nepriekaištingų formalios tvarkos, kurios egzistavimu tikrovėje niekas negali patikėti, aprašymų konstravimas.“⁸¹ Tokiu atveju, galima manyti, kad autorių pateikiami kūriniai, aprašantys vis kitus, tarpusavyje tik tos pačios bendruomenės siejamus įvykius, ne tik kad nenusižengia kultūros analizei keliamiems reikalavimams, bet ir suteikia tekstams realistiškumo. Nepaisant informacijos gausos, kuri buvo prieinama autoriams, tekstų įvairumo, manyti, kad jie stengėsi analizuoti aprašomą kultūrą būtų neteisinga. Todėl šiame darbe nagrinėjami kūriniai tik iš dalies primena antropologų surinktus, susistemintus lauko tyrimo užrašus, tekstus, atskleidžiančius papročius, tiriamųjų pasakojimus, mitus. Kiekvienas autorius atskleidžia įdomių tos pačios lietuvių kultūros ypatybių, tačiau nesivargina jų analizuoti ne todėl, kad jam tai atrodytų nereikšminga, o todėl, kad būdamas tos pačios kultūros atstovas, jis tiesiog nesąmoningai jų neišskiria ir nemato reikalo analizuoti.

Analizuodamas Ryle'aus pateikiamą tirštojo aprašymo pavyzdį, apie pavogtas avis,⁸² C. Geertzas teigia: „niekam, net ir pačiam Cohenui, iš tikrųjų neberūpi tos avys pačios savaime (nors... galbūt Cohenui ir rūpi).“⁸³ Jis iškelia hipotezę, kad svarbu ne veiksmas ar įvykis, o tai, ką

⁸⁰ Harvey Russell Bernard, *Research Methods in Anthropology: qualitative and quantitative approaches*, Published by Rowman Altamira, 2005, p. 391.

⁸¹ Clifford Geertz, „Tirštasis aprašymas: interpretacinės kultūros teorijos link“, Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 19.

⁸² Ten pat, p. 8–9.

⁸³ Ten pat, p. 22.

jis simbolizuoja toje kultūroje ir kodėl jis vyksta. Remiantis juo, galima teigti: „niekam nerūpi Palangos Juzės sugebėjimas siūti“. Juk visur, kur jis nuvyksta, akcentuojami šokiai, Juzė moko vaikus naujų žaidimų, groja, rašo giesmes, stebi vis naujas bendruomenes. Autorius perteikia skaitytojui didelį kiekį susistemintos etnografinės medžiagos apie tam tikras Lietuvos bendruomenes, tačiau pats pagrindinis personažo bruožas lieka lyg ir neatskleistas. Žinoma, greičiausiai tai tiesiog yra M. Valančiaus sumanymas, jam nereikšmingas personažo bruožas, kuris suteikia galimybę personažui apkeliauti beveik visą Lietuvą, uždirbti, praturėti. Bet, žvelgiant iš antropologijos pozicijos, galima paklausti, ar tai tikrai tik siuvinimas? Ar ši veikla, Juzės prisistatymai nėra tariamas mistinis ritualas, kurio prasmė, o galbūt ir pats apipavidalinimas, nugrimzdo į užmarštį? Galbūt taip teigti yra kiek neatsargu, nesiremiant jokiais kitais informacijos šaltiniais. Juk personažas pats net nežiūri rimtai į savo prisistatymus: „sugebu siūti čiuikas, jupeles, kamzuoles, sermėgas, šalbierkas, šniūrelkas, striupkes, išilginius, kailinius ir visa, ką liepsi, pagaliau skilandžius, dešras ir vėdarus.“⁸⁴ Tačiau Palangos Juzės prisistatymas, nors tai tik žodžiai, sudarantys jam galimybę kuriam laikui tapti *savu svetimoje* bendruomenėje, nėra iki galo kultūriškai analizuojami.

Nagrinėjant tekstus, į akis krinta ir kitas dalykas, kurį jau galima aptikti tiek M. Valančiaus, tiek Žemaitės, tiek iš dalies Lazdynų Pelėdos kūryboje. Tekstuose minimos piršlybos neatsiejamoms nuo kažkokių mainų su galimu apgaulės atspalviu: „tėvas to nežiūri, pinigus tik kala ir kala; apkrovęs šimtais tą pajuodėlę, iškiš kam nors, apmaus dorą vaikį.“⁸⁵ Vėlgi perfrazuojant C. Geertzą galima sakyti, kad niekam iš tikro nerūpi vestuvės. Iš tekstų susidaro įspūdis, kad vestuvės nėra tokios svarbios. Tai net nėra šventė jauniems, švenčia tik giminės ir kaimynai. Žinoma, tai yra ritualas, siekiantis ne tik atnešti šeimai finansinės naudos, bet ir sustiprinti giminės garbę, tačiau galbūt yra ir kita reikšmė, apie kurią autoriai neužsimena (beje, jie neužsimena ir apie šias piršlybų interpretacijas), nes tai jiems yra įprasta ir suvokiama. Šį paprotį, remiantis kitais pavyzdžiais, nutolus chronologiškai, dabar galima, kiek tai yra įmanoma, interpretuoti laisviau, nei gyvenant toje kultūroje, kur tam tikri papročiai yra įprasti dalykai ir net nekliamas klausimas: kodėl? Tačiau net nutolus chronologiškai, nėra garantijos, kad skaitytojas, plačiau nesigilinęs į šiuos klausimus, teisingai sugebės įvertinti tam tikrus šių autorių tekstuose pateikiamus aprašomų kultūrų papročius.

⁸⁴ Motiejus Valančius, „Palangos Juzė“, Motiejus Valančius, *Raštai I t.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 333.

⁸⁵ Žemaitė, „Marti“, Žemaitė, *Apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 37.

Šie pastebėjimai nėra kaip nors išskiriami autorių, nebent nuolatiniu jų pasikartojimu ar galbūt nesąmoningai suteikto mistinio rakto, atrakinančio svetimas bendruomenes, įvaizdžiu. Žinoma, šie išskelti pastebėjimai gali būti ir klaidingi, net pats C. Geertzas pastebi, kad „keistas tas mokslas, kurio patys reikšmingiausi teiginiai remiasi pačiu netvirčiausiu pagrindu, o mėginimas ką nors išpešti iš prieinamos medžiagos tik sustiprina tiek mūsų pačių, tiek kitų įtarimą, kad kažkas čia ne taip.“⁸⁶ Minėti autoriai savo tekstuose pateikia įvairių kultūrinių pastebėjimų, nesusimąstydami apie kokią nors jų analizę, siekiant suprasti ir palyginti tam tikrus papročius ar tradicijas. Tačiau šie pastebėjimai leidžia manyti, kad šiame darbe tiriamuose kūriniuose gausu kultūrinės informacijos, kurią galima panaudoti kaip dalinį informacijos šaltinį, reikalingą etnografiniam tyrimui atlikti.

⁸⁶ Clifford Geertz, „Tirštasis aprašymas: interpretacinės kultūros teorijos link“, Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 31.

4. Personažas kaip antropologas

Vertinant pasirinktus lietuvių autorių tekstus kaip etnografinio tyrimo rezultatus, o pačius autorius kaip antropologus, kai kuriuose tekstuose galima pastebėti pasikartojančią tendenciją, leidžiančią iškelti tam tikrą hipotezę. Beveik visuose nagrinėjamuose kūriniuose autoriai atsiriboja nuo tekstų ir juose vaizduojamos bendruomenės, perteikdami įvykius iš trečiojo asmens perspektyvos. Šitaip pateikdami savo sukaupią patirtį ir informaciją apie bendruomenę, kurioje gyvena, jie etnografo bruožų tarsi suteikia personažams, taip lyg dar labiau atitolindami save nuo tiriamosios bendruomenės. Apsakymų veikėjai ne tik perteikia patirtinę autorių kultūrą ir tarsi tampa pasakotojais – stebėtojais. Jie renka informaciją, bendrauja su žmonėmis, galinčiais suteikti specifinės informacijos (B. Jackonas tokius išskirtinius asmenis vadina informantais: „asmenimis, kurie teikia informaciją.“⁸⁷), tarsi sau prisiima autoriaus atliktą darbą stebint ir renkant informaciją. Todėl pats kūrinio veikėjas iš dalies gali būti tapatinamas su antropologu, atliekančiu dalyvaujamojo stebėjimą. Žinoma rašytojas sąmoningai personažui nesuteikia antropologo bruožų. Tikėtina, kad taip atsitinka todėl, kad rašytojas nori kiek įmanoma labiau nutolti nuo tekste perteikiamos, jo paties surinktos informacijos, arba tiesiog siekia suteikti nors minimalų realumo, tikrovės įspūdį perteikiamoms žinioms.

Bene ryškiausias veikėjas, atsiskleidžiantis kaip antropologas, yra M. Valančiaus Palangos Juzė. Versdamasis siuvėjo amatu jis apkeliauja beveik visą Lietuvą, sukaupdamas ne tik turto, bet ir pažindamas atskiras Lietuvos bendruomenes, jų gyvenimą. Verta paminėti, kad Palangos Juzė tekste atkartoja M. Valančiaus nuvažiuotus kelius: „atskirtas nuo mylimosios Žemaitijos, rašytojas nors savo kūriniuose galėjo ten laisvas pabūti. Su klumpėtu linksmuoliu Juze skersai ir išilgai perėjo Žemaičių šalį, vėl aplankė pažįstamus, pasilinksmino su jaunuimu.“⁸⁸ „Palangos Juzės“ teksto struktūra, žvelgiant iš antropologijos pozicijų, yra įdomi ir kiek netikėta, tačiau tai gali būti vienas pirmųjų Lietuvoje bandymų sąmoningai surinktus duomenis aprašyti tirštuoju būdu. Šis teiginys tėra prielaida, tačiau surinktų duomenų autentiškumu, platumu ir struktūriškumu, remiantis M. Valančiaus biografija, abejoti nevertėtų. Autorius, rinkdamas šią informaciją, jos

⁸⁷ B. Jackson, *Fieldwork*, Published by University of Illinois Press, 1987, p. 7.

⁸⁸ Juozas Jasaitis, *Motiejus Valančius*, Kaunas: Šviesa, 1994, p. 28.

neanalizavo. Jos neanalizuoja ir Palangos Juzė, kurio lūpomis perpasakojami autoriaus surinkti duomenys. Aišku, M. Valančius nesistengė aprašyti antropologo, atliekančio etnografinį tyrimą. Juzė pradeda keliauti ir rinkti informaciją todėl, kad geidžia sužinoti, kaip kitur gyvena žmonės.⁸⁹ Jis neužsirašinėja kelionių metu gaunamos informacijos. Su išlyga, etnografinio tyrimo metu reikalaujamą pastabų žymėjimąsi, galima laikyti Palangos Juzės užrašomas giesmes, kurios perteikia neseniai įvykusius įvykius: „ryto metą strupt iš lovos, sumečiau poterius ir pradėjau rašyti giesmę.“⁹⁰ Tačiau tai tik labai minimalūs Palangos Juzės bandymai užrašyti gaunamą informaciją. Net visas šios etnografinės kelionės rezultatas tėra pasakojimas tėvams, pats M. Valančius, sąmoningai ar ne, stengiasi kuo labiau priartinti personažą prie pasakų veikėjo: „už tai davė man stiklo batus, sviesto brylių ir popierinį švarką.“⁹¹ Nepaisant to, kad Palangos Juzė neatlieka dalyvaujamojo stebėjimo, neanalizuoja iš dalies jam svetimų kultūrų, lygindamas jas su savąja, ką privalėtų atlikti antropologas, išvykęs į tiriamąją bendruomenę, jis sąlyginai atitinka kitus antropologui keliamus reikalavimus. Kiekvienas vakaras, skirtas Palangos Juzės pasakojimui tėvams, dažniausiai perteikia vis naujos gyvenvietės ar tam tikro papročio aprašymą. M. Valančius personažo lūpomis perteikia kiek įmanoma tikslesnę informaciją ne tik apie gyvenvietes, bet ir apie tose gyvenvietėse gyvenančių žmonių aprangą. Atskirai ir smulkiai atpasakojamos vyrų ir moterų aprangos detalės: „vyriški buvo apsidarę su kailiniais ar su pilkomis milo sermėgomis, siūtomis su liemeniu [...] moteriškosios, tiesą pasakius, čia labai gančios: bažnyčioj buvo apsidariusios su striupkėmis, už aplinkui kvaldotomis, su sijonais, margai dažytais, pačių austais.“⁹² Taip pat Palangos Juzės bendravimą su tam tikrais veikėjais galima prilyginti sąlyginiam antropologo ir informanto bendravimui. Jis ne tik bendrauja, gaunama informacija padeda susirasti darbo, jis kaip ir antropologas, siekia išsiaiškinti jam neaiškus ar nežinomas svetimos kultūros papročius bei ypatybes: „paklabinau vieną vyrą [...] ir klausiau: „dėl ko čia tokia atmaina apdairuose?“ Esmi atėjūnas, norėčiau žinoti.“ Atsakė: „[...] vos ne visi žmonės, kuriuos bažnyčioj regėjai, yra tai bajorai ar pusponiai. [...] Nuo tų prisistebėję, ir artojai daro bajoriškai.“⁹³ Taip personažas, kaip ir reikalaujama iš antropologo, leidžia ne tik vietiniams identifikuoti jį kaip svetimą, tačiau tuo pat metu jis stengiasi kuo geriau pažinti bendruomenę,

⁸⁹ Motiejus Valančius, „Palangos Juzė“, Motiejus Valančius, *Raštai I t.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 333.

⁹⁰ Ten pat, p. 353.

⁹¹ Ten pat, p. 487.

⁹² Ten pat, p. 345–347.

⁹³ Ten pat, p. 361.

kurioje dabar dirba. „Antropologo uždavinys – pasiekti, kad galėtų kalbėtis su kitais, užmegzti ryšį ir komunikuoti su kita bendrija.“⁹⁴ Juzė tą stengiasi atlikti: gedi kartu su svetima šeima vaiko laidotuvėse, dalyvauja įvairiose vestuvėse, tampa *savu* bet kurioje iš dalies svetimoje bendruomenėje. Keliaudamas Juzė (kaip ir priklauso antropologui) nesivaiko egzotiškų dalykų, vaizdų ar neįprastų jo kultūrai reiškinių. Jo dėmesį atkreipia gyvenviečių statistika, geografija, bendruomenių atstovų apranga, žaidimai, dainos, giesmės ir kiti labiau su kultūra susiję dalykai. Taip pat šio personažo lūpomis autorius nupasakoja, kaip tam tikros bendruomenės švenčia įvairias šventes, etnografiškumo Juzės pasakojimui suteikia tikslios informatyvios detalės: „sėdėjo drauge Stasiulio sūnūs: Jūzupas, Mateušas, Simonas ir Rapolas. Dukterys: Petronėlė, Veronika, Monika ir Rozalima.“⁹⁵ Tokie vietomis per daug detalieji informatyvūs pastebėjimai labiau primena lauko tyrimo pastabas nei grožinio teksto personažo kalbą. O ir pats personažas daugiau stebi aplinką, į veiksmažį įsitraukdamas tik tam, kad įsijungtų į žaidimus, pats išbandytų tam tikrus papročius.

Žemaitės tekstas „Kelionė į Šidlavą“ pasižymi ne tik tuo, kad tekstas turi nemažai etnografiško teksto bruožų, bet ir tuo, kad apsakymo personažą iš dalies galima traktuoti kaip antropologą. Skirtingai nei M. Valančiaus „Palangos Juzė“, šis kūrinys yra glaustesnis, apima tik vienos bendruomenės, kultūrinių tikėjimo papročių stebėjimą. Kaip ir M. Valančiaus kūrinys, taip ir „Kelionėje į Šidlavą“ personažas yra vyriškos lyties: „pasakojama vyro balsu, prisiimamas daugiau galinčio pamatyti, išgirsti, laisviau judėti vaidmuo.“⁹⁶ Toks moters rašytojos, rašančios greičiausiai apie savo patirtą kelionę, pasirinkimas, atskleidžia tuometinį bendruomenės, kurioje gyveno Žemaitė, požiūrį į moters ir vyrus. Žemaitės personažas taip pat, kaip ir Palangos Juzė, stebėdamas nesigriebia plunksnos, nesižymi, nesistemina gautos informacijos. Jo stebėjimo rezultatas taip pat yra pasakojimas: „per tą keletą dienų, ką ausys Šidlavoje girdėjo, ką akys regėjo, nieko nenutraukęs, nieko ne pridėjęs, išpasakojau.“⁹⁷ Nors personažas pirmą kartą patenka į iš dalies uždara tikinčiųjų bendruomenę Šidlavoje, labai tikėtina, kad savo parapijoje ne kartą buvo girdėjęs apie atlaidus Šidlavoje, todėl į kelionę išvyksta jau kiek susipažinęs su būsiančiu įvykiu. Žvelgiant iš antropologijos pozicijos, į tyrimo vietą antropologas turi atvykti kuo daugiau surinkęs

⁹⁴ Arūnas Sverdiolas, „Clifordo Geertzo kultūros antropologijos modelis“, Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. XI.

⁹⁵ Motiejus Valančius, „Palangos Juzė“, Motiejus Valančius, *Raštai I t.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 447.

⁹⁶ Viktorija Daujotytė, „Kosmoso žemė: Žemaitė“, *Žemaitė. Rytų giedrą: autobiografija. Apsakymai*, sudarė Vytautas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 14.

⁹⁷ Žemaitė, „Kelionė į Šidlavą“, *Žemaitė. Rytų giedrą: autobiografija. Apsakymai*, sudarė Vytautas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 484.

informacijos apie tiriamąją bendruomenę. Sprendžiant iš aprašomos šventės masiškumo, personažas turėjo nemažai šansų girdėti pasakojimų apie Šidlavą. Net paties stebėjimo metu, personažą pasiekia informacija apie anksčiau buvusius atlaidus: „niekuomet nebūdavo tokių vaikščiojimų, tokių grožybių.“⁹⁸ Negalima tiesiogiai teigti, kad šis personažas atlieka dalyvaujimą stebėjimą, tačiau jo nesąmoningai atliekamas stebėjimas, kartu iš dalies išitraukiant iš stebimos bendruomenės veiklą, suteikia nemažai informacijos. Personažas ne tik stebi ir klauso: kartais jo bendravimą su aplinkiniais galima traktuoti kaip antropologo ir informanto bendravimą. Nepaisant to, kad personažas dėl susirinkusių į pamaldas bendruomenių gausumo negali būti pripažintas *savu*, kai kurie veikėjai pamoko jį, suteikia papildomos informacijos: „nemėtyk skatiko į purvyną, mesk tą šiukšlę.“⁹⁹ Personažas pastebi ne tik spindinčią šventės pusę, bet ir tamsesniąją jos dalį. Dalyvaujamas joje kaip dalyvis, jis įgauna galimybę pamatyti Šidlavos atlaidų kasdienybę, ne tokią gražią kaip greičiausiai jam buvo pasakota prieš kelionę, bet pakankamai intriguojančią, kad leistųsi į kelionę. Tai, kad personažas keliauja į Šidlavą skatinamas ne tiek tikėjimo, o kiek noro pamatyti, liudija jo ironiški pastebėjimai: „patyriau, jog keliaujant su parakvija reikia turėti baltą lazdelę, su ta suvaikščioti atlaiduose, pargrįžus namo, pasidėti į skryniją, kai mirsi – liepti įdėti sykiu į grabą, ir ta lazdelė nuvesianti stačiai į dangų!“¹⁰⁰

Su išlygomis personažą-antropologą galima matyti ir A. Baranausko kūrinys „Kelionė Petaburkan“. Yra žinoma, kad rašytojas keliavo į Peterburgą, norėdamas tęsti studijas Dvasinėje akademijoje, todėl būtų neteisinga manyti, kad kelionė neįtakojė šio kūrinio atsiradimo. Problema atsiranda, siekiant nustatyti personažą. Kūrinys pasakojamas pirmuoju asmeniu, o pradžia leidžia manyti, kad personažo lūpomis kalba pats autorius. Tačiau tekstas tikrai yra grožinis kūrinys, todėl nereikia atmesti prielaidos, kad jame be galimų etnografinių pastebėjimų, gali būti nemažai fikcijos elementų. Todėl negalima besąlygiškai teigti, kad autorius pasakoja pats, neprisidengdamas personažo-pasakotojo kauke. Tai, kad tekstas tikrai turi etnografinių bruožų, jame perteikiama autoriaus surinkta informacija, įrodo jo biografijos faktai. Remdamasis rašytojo dienoraščiu, E. Aleksandravičius pastebi, kad A. Baranauskas turi „itin gerą atmintį, kuria jis pelnytai galės girtis visą gyvenimą.“¹⁰¹ Pats personažas tekste teigia, kad: „Gduuos atvykęs, rašau

⁹⁸ Ten pat, p. 470.

⁹⁹ Ten pat, p. 467.

¹⁰⁰ Ten pat, p. 451.

¹⁰¹ Egidijus Aleksandravičius, *Giesmininko kelias*, Vilnius: Versus Aureus, 2003, p. 58.

kiek tiktai spėju.¹⁰² Tekste nėra faktų, kad personažas raštu žymėtusi kelionės momentus, patyrimą jis užrašo jau atvykęs į svetimą bendruomenę. Nors iš antropologo yra reikalaujama, kad jis nuolatos žymėtusi įvairias pastabas, tačiau tyrimo rezultata – tirštąjį aprašymą leidžiama parašyti jau palikus tiriamąją bendruomenę. Skirtingai nei personažai „Palangos Juzėje“ ar „Kelionėje į Šidlavą“ šiame tekste personažas keliauja į svetimą bendruomenę, susiduria su svetima jam kultūra. Skatinamas smalsumo, prieš keliaudamas jis domisi šalimi, į kurią reikės keliauti: „mano maskauka tūkstantį prajėvų apsakė apie šalį savo tėvų: kaip gražus Petaburko miestas, didelėm upėm net penkiom apriestas [...] kaip brangiais rūbais maskoliai nešioja.“¹⁰³ Personažas kaip ir antropologas, siekia pažinti naująją kultūrą, bendrauja su informantais, aiškinasi jam nežinomus dalykus naujojoje bendruomenėje: „kai atsakė ubagėlis, nuo manęs paklaustas: ruskai kalba čia svietelis, cerkvės⁴ eina spaustas. Ruskai kalba ir latviškai kai kurios ūlyčios, čia neskirdis kalbos jūsų nei jūsų bažnyčios.“¹⁰⁴ Kaip ir prieš tai aptarti personažai-antropologai, „Kelionės Petaburkan“ veikėjas taip pat svetimą kultūrą vertina remdamasis savosios kultūros vertybėmis. Tai rodo, kad nesąmoningas stebėjimas buvo atliktas įsijautus, ne atsiribojus ir subjektyviai, kaip ir reikalaujama antropologu, tačiau nesistengiant suprasti naujos kultūros, o tiesiog aukštinant savąją: „man gi gražesnė Lietuvos Anykšta.“¹⁰⁵ Prie šio vertinimo greičiausiai prisideda ir išankstinis personažo nusistatymas: „ir daleido [lietuviai – A. Š.] Maskvai tykiai sau gyventi. Ė matai – anys mum kuo išimokėjo: jungą, dirbtą dėl jų, ant mūsų uždėjo.“¹⁰⁶ Pats tekstas nėra labai informatyvus, be to, jis yra eiliuotas, personažo pozicija nėra labai aiški, tačiau tekste esanti informacija leidžia kelti prielaidą, kad „Kelionės Petaburkan“ personažas turi antropologui būdingų bruožų.

Personažų, kuriems galima būtų priskirti antropologo bruožų, pasitaiko ir kituose nagrinėjamų autorių tekstuose, tačiau išryškėjantys antropologo bruožai ar panašumai į juos yra per smulkūs, kad tuos tekstus būtų tikslinga nagrinėti atskirai. Lazdynų Pelėdos ir K. Donelaičio kuriami personažai beveik visiškai nepasižymi bent koku didesniu etnografiniu aktyvumu. Tekstai „Palangos Juzė“ ir „Kelionė į Šidlavą“ geriausiai perteikia personažo-antropologo įvaizdį. Kiek mažiau tai atlieka „Kelionė Petaburkan“. Žinoma, šie tekstai, kaip ir kiti kūriniai, pirmiausia perteikia autorių patirtį ir tiek specialiai, tiek ne, surinktą informaciją apie aprašomąją

¹⁰² Antanas Baranauskas, „Kelionė Petaburkan“, *Antanas Baranauskas, rinktinė*, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 44.

¹⁰³ Ten pat, p. 47.

¹⁰⁴ Ten pat, p. 57.

¹⁰⁵ Ten pat, p. 48.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 58.

bendruomenę. Verta paminėti, kad Žemaitė savo kūriniumi tarsi seka M. Valančiaus pėdomis: „Kelionėje į Šidlavą“ „neišsityręs dar Motiejaus Valančiaus Palangos Juzės pėdsakas – sugebėti pamatyti, absorbuoti, papasakoti. Pasakotojo figūrą Žemaitė išmaniai vedžioja, sustabdo tai vienoje, tai kitoje vietoje, leidžia išgirsti kalbą ir pokalbių.“¹⁰⁷

Šitoks personažų-antropologų buvimas tekstuose rašytojus dar labiau atskiria nuo aprašomosios bendruomenės, kuriai jie priklauso, o „Kelionės Petaburkan“ atveju – į kurią jis nuvyksta. Ši atsiribojimą galima traktuoti kaip nesąmoningą rašytojų siekį tapti kitu, *svetimu* savajai bendruomenei, sudarant įspūdį, kad į aprašomus įvykius būtų galima žvelgti kiek įmanoma labiau atsitraukus, siekiant pažinti ir aprėpti daugiau informacijos ir plačiau atskleisti tam tikros kultūros bruožus. Taip autoriai suteikia sau galimybę lyginti savąją kultūrą su iš dalies svetimos arba svetimos bendruomenės kultūra. Tokiu atveju rašytojas nori nenori turi kiek atsiriboti nuo aprašomosios bendruomenės. Žemaitės kūrinyje „Kelionė į Šidlavą“, atlaidų motyvai yra pateikiami su ironija, tarsi autorė kiek paniekiamai vertintų tam tikrus atlaidų kultūros aspektus: „rengiasi, eina iš namų būrių būriai žmonių su visais bažnyčios padarais, su visa iškilme.“¹⁰⁸ Šitai pastebi ir Viktorija Daujotytė: „Žemaitės kritiškumas tamsiajai bažnyčios tarnų pusei tikrai yra ryškus, persmelkiantis ne vieną jos tekstą.“¹⁰⁹ Panaši tendencija, galimai leidusi atsirasti personažui-antropologui, pastebima ir M. Valančiaus kūrinyje „Palangos Juzė“. Vietomis Juzė aiškiai išreiškia rašytojo nuomonę apie tam tikrus bendruomenių, kuriose jam tenka pabuvoti papročius: „čia man beesant, atėjo Sekminės. Nekurie, girdi, šeimynysčiai, į bažnyčią per gaspadorius išsiųsti, nėjo į Dievo namus, bet, pakliuvę į tinkamą karčemą gėrė ligi vakaro [...] Tą regėdamas dideliai pasipiktinau, peikiau jų paprotį.“¹¹⁰ A. Baranausko kūrinyje „Kelionė Pataburkan“ mažiau lyginama svetima ir sava kultūros, labiau išskiriamas estetinis Lietuvos krašto pranašumas, tačiau yra ir kitos kultūros vertinimų, vėlgi su neigiamu, tik gal ne tokiu ryškiu atspalviu: „kožnas pačtorius prašo „na napitku“ ir truputį raukos, gavęs tiktai ditką.“¹¹¹ Žvelgiant iš šios pozicijos, minėtų tekstų personažai-antropologai iš dalies atitinka dar vieną antropologams

¹⁰⁷ Viktorija Daujotytė, „Kosmoso žemė: Žemaitė“, *Rytą giedrą: autobiografija. Apsakymai, Žemaitė*, sudarė Vytautas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 14.

¹⁰⁸ Žemaitė, „Kelionė į Šidlavą“, *Žemaitė. Rytą giedrą: autobiografija. Apsakymai*, sudarė Vytautas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 450.

¹⁰⁹ Viktorija Daujotytė, „Kosmoso žemė: Žemaitė“, *Rytą giedrą: autobiografija. Apsakymai, Žemaitė*, sudarė Vytautas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 13.

¹¹⁰ Motiejus Valančius, „Palangos Juzė“, Motiejus Valančius, *Raštai I t.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 407–409.

¹¹¹ Antanas Baranauskas, „Kelionė Petaburkan“, *Antanas Baranauskas, rinktinė*, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 50.

keliamą reikalavimą: lygina savąją kultūrą su svetimąją. Tiesa, jie nesistengia suprasti svetimios kultūros ir jos papročių, į pastaruosius žvelgiama labiau iš neigiamos pusės lyginant savos kultūros vertybių skalėje. Gali būti, kad būtent dėl šių neigiamų vertinimų ir pastebėjimų, minėtų autorių kūrinuose ir atsirado personažai-antropologai, „renkantys“ ir perduodantys jau anksčiau autorių sukauptą informaciją. Pasinaudojus personažais-antropologais, atsiranda galimybė „atsiriboti“ nuo aprašomosios bendruomenės, kiek nutolti nuo jos kultūros, savo kultūros (arba tiesiog vertybių sistemos) teigiamas vertybes supriešinant su neigiamomis. To negalėtų atlikti įprastas personažas, jei jo kultūrų lyginimai ir vertinimai nebūtų paremti platesne, anksčiau surinkta informacija apie aprašomąją bendruomenę.

IV. Išvados

Literatūros kaip antropologijos traktavimas ir analizavimas yra pakankamai nauja, tačiau perspektyvi ir produktyvi metodologija. Būtent dėl to ji ir buvo pasirinkta šiam darbui. Nagrinėti ankstyvąją lietuvių literatūrą kaip antropologiją paskatino prieš tai atliktas panašus tyrimas, kurio metu buvo siekiama traktuoti B. Sruogą kaip antropologą, o „Dievų mišką“ kaip savitą tirštąjį aprašą.¹¹² Tyrimo metu paaiškėjo, kad toks grožinės literatūros analizavimas yra galimas ir atskleidžia sąlyginai naują metodologijos kryptį – grožinės literatūros kaip antropologinės studijos vertinimą. Šitaip teigti leidžia ir antropologai, kurių metodologija pristatyta ir analizuota šiame darbe (turimi omenyje C. Geertzas, Janet Tallman).

Siekiant suprasti, kiek šiame darbe nagrinėjami autoriai turi galimybių būti vadinami antropologais, buvo analizuojama jų biografija, ieškoma panašumų su antropologu, atliekančiu dalyvaujamojo stebėjimą. Tyrimo metu paaiškėjo, kad minėtus autorius galima traktuoti kaip savitus (nesąmoningus) antropologus. Rinkdami ir sistemindami informaciją, net jei tai buvo daryta nesiekiant antropologinio rezultato, jie sukaupe nemažą kiekį informacijos, kurios panaudojimas kūrinuose suteikė jiems daugiau etnografijos nei galima būtų tikėtis jos rasti grožiniame tekste. Taip pat buvo atskleista autorių dualumo problema. Būdami tiek tiriamaisiais, tiek savitais tyrėjais, antropologais, minėtieji autoriai neatlieka aprašomųjų kultūrų analizės, nes patys priklausydami jai viską, kas joje vyksta, suvokia nesąmoningai, todėl bandymai suvokti ir nagrinėti, *kodėl taip yra*, yra menki ir nežymūs. Bene ryškiausiai antropologo bruožus atitinka M. Valančius, sukaupeš tikrai nemažai informacijos apie bendruomenes, kuriose buvo ir kurias vėliau aprašė. K. Donelaitis, skirtingai nei kiti nagrinėjami rašytojai, visą laiką gyveno svetimoje bendruomenėje, tapo *savu*, visą kūrybą skyrė pastebėjimams apie šią bendruomenę, aprašymui.

Tirštasis aprašymas privalo perteikti kuo detalesnį kultūros aprašą. Kuo jis bus detalesnis, perteikiantis kuo daugiau smulkmenų, tuo labiau galima bus atskleisti tiriamają bendruomenę. Remiantis metodologija, teigiančia, kad rašytojo parašyti kūriniai turi ambicijų būti tirštuoju aprašymu, kad grožinė literatūra yra beveik to paties prado kaip antropologų tyrimo metu surinkta

¹¹² Vigmantas Butkus, Artūras Šeškus, „Balio Sruogos „Dievų miškas“ kaip (savita) antropologinė studija“, *Literatūra*, 2010, nr. 52(1), p. 68–80.

informacija, pastebėta, kad šiame darbe nagrinėti kūriniai labiau ar mažiau atitinka tirštajam aprašui keliamus reikalavimus. Teigti, kad jie tokie yra, būtų netikslu, tačiau autoriai savo tekstais kuria bendrą bendruomenės vaizdą, kai kurie tekstai yra itin *tiršti* ir struktūruoti. Savuose tekstuose autoriai aprašomosios bendruomenės kultūrą dažnai lygina su *svetima* kultūra taip tarsi atlikdami antropologams privalomą savos ir svetimios kultūrų lyginimus, taip stengiantis geriau suprasti ir išanalizuoti svetimą kultūrą. Buvo pastebėta, kad *svetimesnė* autoriui yra kultūra, kurią jis priešina *savajai*, tuo labiau neigiamai ji yra perteikiama tekste. Taip pat buvo keliamas klausimas, kiek rašytojai nagrinėja aprašomąsias kultūras, kiek jų tekstai suteikia galimybių tai atlikti. Remiantis C. Geertzu, buvo iškeltos kelios hipotezės apie tekstuose aprašomų papročių *realią* prasmę. Žvelgiant iš šios pozicijos, ankstyvosios nacionalinės literatūros tekstus galima traktuoti kaip nemažai etnografinės medžiagos turinčius tekstus. Jie primena antropologų surinktus užrašus, tiriamųjų papasakotus mitus ar papročius, turtingą informacijos šaltinį, kurį galima panaudoti XIX a. – XX a. pradžios lietuvių kultūrai rekonstruoti ir iširti.

Taip pat šiame darbe buvo bandoma pažvelgti į patį kūrinio personažą kaip antropologą. Keliami hipotezė, kad dėl tam tikrų priežasčių autoriai nesąmoningai personažams suteikia antropologo, atliekančio dalyvaujimą, bruožų. Paašškėjo, kad kūrinių „Palangos Juzė“, „Kelionė į Šidlavą“, „Kelionė Petaburkan“ personažai tikrai gali būti traktuojami kaip saviti „antropologai“. Ši prielaida leido pastebėti dar vieną aspektą. Minėti autoriai savo personažams nesąmoningai suteikia antropologo bruožų tam, kad galėtų dar labiau atsitolinti nuo aprašomosios, tačiau iš dalies *savos* kultūros. Šis atsiribojimas jiems leidžia pastebėti ir įvardyti jų manymu, neigiamus aprašomosios kultūros papročius ar tradicijas.

Remiantis šiame darbe atlikta analize, galima teigti, kad literatūros kaip antropologijos traktavimas suteikia ne tik daug naujos informacijos, bet ir žvelgiant į kūrinį iš antropologijos pozicijos galima pastebėti tam tikrus aspektus, kurie neatsiskleidžia kūrinį skaitant tik kaip grožinį tekstą. Suprantama, naivu būtų teigti, kad analizuoti autoriai buvo antropologai ar bent turėjo ambicijų jais tapti. Tačiau kai kurių ankstyvosios lietuvių literatūros autorių tekstai atskleidžia itin didelį etnografinį potencialą (Žemaitė, M. Valančius, K. Donelaitis). Lazdynų Pelėdos tekstai tarsi pratęsia Žemaitės aprašomos kaimo bendruomenės *nagrinėjimą*. Kiek sunkiau (dėl eiliavimo ir autoriaus estetinio vertinimo) yra vertinti A. Baranausko tekstus, tačiau bent jau kūrinys „Kelionė Petaburkan“ turi etnografinio teksto potencialą. Ankstyvoji lietuvių literatūra tikrai gali būti perskaitoma kaip grožinė literatūra, turinti nemažą etnografinį-antropologinį potencialą.

V. Santrauka

Ankstyvoji lietuvių literatūra kaip antropologija

Pagrindinės sąvokos: ankstyvoji lietuvių literatūra, sociokultūrinė antropologija, dalyvaujamasis stebėjimas, tirštasis aprašymas, kultūros tyrimas, personažas-antropologas.

XIX a. pabaiga – XX a. pradžia į lietuvių literatūros istoriją įėjo kaip nacionalinės literatūros pradžia, ne tik besipriešinusi to meto spaudos draudimui, padėjusi gryninti lietuvių kalbą, bet ir sukaupusi nemažą kultūrinį palikimą. Šis kultūrinis palikimas itin svarbus antropologijai ir literatūrai. Taikant Lietuvoje vis dar naują metodologiją, į ankstyvąją lietuvių literatūrą bandoma žvelgti kaip į antropologiją, autorius traktuojant kaip savitus antropologus, o jų grožinius tekstus – kaip tekstus, turinčius ambicijų virsti tirštuoju aprašymu. Darbo objektas: K. Donelaičio, M. Valančiaus, A. Baranausko, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos kūriniai. Darbo tikslas: pažvelgti į minėtų autorių kūrinius kaip į lauko tyrimo rezultatą, išskiriant panašumus ir skirtumus tarp antropologo ir rašytojo, surasti etnografiškumo apraiškas rašytojų darbe ir kūryboje, atskleisti, kiek grožinė knyga gali tapti ir tampa etnografiniu tekstu, kiek atliekama kultūrų analizė.

Tam tikra antropologijos metodologija leidžia traktuoti grožinę literatūrą kaip tekstus, turinčius etnografinių apraiškų, o pačius rašytojus – kaip savitus antropologus, gyvenančius tiriamojoje bendruomenėje, dėl to pažįstančius ir suprantančius aprašomosios bendruomenės kultūrą labiau nei atvykstantis svetimas tai kultūrai antropologas. Nagrinėjant grožinę literatūrą šiuo būdu, atsiskleidžia įvairūs nauji aspektai, kurių galima nepastebėti, žvelgiant į tekstus tik iš literatūrologinės perspektyvos. Tiriant autorių biografiją, jų tekstus, atsiskleidžia, kiek rašytojas galėtų būti tapatinamas su antropologu, kiek galėtų, žinoma, sąlyginai, atlikti dalyvaujamąjį stebėjimą. Nagrinėjant grožinius tekstus kaip savitą antropologinio tyrimo rezultatą paaiškėja, kad ankstyvosios lietuvių literatūros autoriai, remdamiesi surinkta informacija, sugeba iškelti ir pastebėti tam tikrus specifinius aprašomosios bendruomenės kultūros bruožus, tačiau neatlieka jokios analizės, nesistengia suprasti, *kodėl taip yra*.

Minėti autoriai iš dalies atsiskleidžia kaip antropologai, jų tekstai (vieni daugiau, kiti mažiau) leidžia į juos pažvelgti kaip į dalyvaujamojo tyrimo rezultata.

VI. Summary

Early Lithuanian literature as anthropology

Keywords: early Lithuanian literature, sociocultural anthropology, participant observation, thick description, cultural analysis, character-anthropologist.

The late XIX – early XX century has been noted as the beginning of national literature in the history of Lithuanian literature. It resisted the ban of Lithuanian press assisting in the purification of the Lithuanian language, and in addition collecting a significant cultural heritage. This cultural heritage is especially important for the anthropology and literature. Early Lithuanian literature has been scrutinised by the applied methodology that is still used in Lithuania. In this study the authors are considered as the unique anthropologists and their fictional texts as having the ambition of becoming a thick description. Study objects: the works of K. Donelaitis, M. Valančius, A. Baranauskas, Žemaitė, Lazdynų Pelėda. Study aims: to scrutinise the work of mentioned authors as the result of field work investigation. The objective is to identify the similarities and differences between the anthropologist and a writer, to find manifestations of ethnography in the work of the authors, and to elucidate to what degree can, and already has, the literature become an ethnographical writing which analyses the culture.

The specific methods in anthropology have allowed the fictional literature to be considered as the text manifesting ethnography and the authors themselves as anthropologists living in their investigated community. This allows them to familiarise and perceive the culture of the community they describe in more depth than the anthropologist who is from an outside culture. The methods employed in the study allow analysing the fictional literature in a way which unravels the new aspects of it that would be missed if viewed just from the literary theory perspective. Investigation of the authors' biography and their work uncover their possible identification with anthropologists and, to a limited extent, their possible interactive observation. According to the information collected during the analysis of the fictional texts as a unique result of the anthropological study, it was found that the authors of early Lithuanian literature are able to

identify and note specific cultural features of the descriptive community. However, they do not analyse or attempt to understand *why things are the way they are*.

The mentioned authors partially exhibit to be anthropologists and their texts (some more, some less) can be viewed as a result of the interactive observation.

VI. Literatūra

1. Antanas Baranauskas, *Rinktinė*, Vilnius: Baltos lankos, 1994, 371 p.
2. Kristijonas Donelaitis, *Metai ir pasakėčios*, Vilnius: Baltos lankos, 1994, 191 p.
3. Lazdynų Pelėda, *Klajūnas*, Vilnius: Vaga, 1977, 239 p.
4. Motiejus Valančius, *Raštai I t.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, 829 p.
5. Žemaitė, *Apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1999, 495 p.
6. Žemaitė, *Rytą giedrą: autobiografija. Apsakymai*, sudarė Vytautas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, 541 p.

7. Egidijus Aleksandravičius, *Giesmininko kelias*, Vilnius: Versus Aureus, 2003, 256 p.
8. Harvey Russell Bernard, *Research Methods in Anthropology: qualitative and quantitative approaches*, Published by Rowman Altamira, 2005, 824 p.
9. Vigmantas Butkus, Artūras Šeškus, „Balio Sruogos „Dievų miškas“ kaip (savita) antropologinė studija“, *Literatūra*, 2010, nr. 52(1), p. 68–80.
10. James Clifford, *Kultūros problema: XX amžiaus etnografija, literatūra ir menas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, 549 p.
11. Vytis Čiubrinskas, *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007, 272 p.
12. Viktorija Daujotytė, „Kosmoso žemė: Žemaitė“, *Žemaitė. Rytą giedrą: autobiografija. Apsakymai*, sudarė Vytautas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 7–18.
13. Kathleen M. Dewalt ir Billie R. Dewalt, *Participant observation: a guide for fieldworkers*, Published by Rowman Altamira, 2002, 296 p.
14. Kostas Doveika, *Kristijonas Donelaitis literatūros moksle ir kritikoje*, Vilnius: Vaga, 1990, 440 p.

15. Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 369 p.
16. Liudas Gira, *Kritikos baruose*, Vilnius: Vaga, 1982, 423 p.
17. Juozas Girdzijauskas, „Vyskupas Motiejus Valančius tautos gyvenime ir kultūroje“, Motiejus Valančius, *Raštai I t.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. V–XVI.
18. Marvin Harris, *Kultūrinė antropologija*, Kaunas: Tvermė, 1998, 352 p.
19. B. Jackson, *Fieldwork*, Published by University of Illinois Press, 1987, 328 p.
20. Juozas Jasaitis, *Motiejus Valančius*, Kaunas: Šviesa, 1994, 119 p.
21. Danny L. Jorgensen, *Participant observation – a methodology for human studies*, Published by Sage Publications, 1989, 136 p.
22. Claude Levi-Strauss, *Iš arti ir iš toli*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, 220 p.
23. Claude Levi-Strauss, *Rasė ir istorija*, Vilnius: Baltos lankos, 1992, 70 p.
24. Regina Mikšytė, „Antano Baranausko Dienoraštis ir laiškai“, Antanas Baranauskas, *Raštai 7 t. I d., Dienoraštis, Laiškai įvairiems žmonėms*, Sudarė Regina Mikšytė, Marius Daškus, Vilnius: Vilspa, 2003, 423 p.
25. Jūratė Sprindytė, *Lietuvių apysaka*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, 334 p.
26. Arūnas Sverdiolas, „Clifordo Geertzo kultūros antropologijos modelis“, Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. VII–XIV.
27. Janet Tallman, „The Ethnographic Novel: Finding the Insider’s Voice“, Rose De Angelis, *Between Anthropology and Literature: Interdisciplinary Discourse*, New York: Routledge, 2002, 193 p.
28. В. А. Подорога, *Мимесис. Материалы по аналитической антропологии литературы в двух томах*, Москва: Logos-altera, 2006, 688 p.

VIII. Anotacija

Artūras Šeškus, *Ankstyvoji lietuvių literatūra kaip antropologija. Magistro darbas*, vadovas doc. dr. Vigmantas Butkus, Šiaulių universitetas, Literatūros istorijos ir teorijos katedra, 2011, 45 p.

Artūras Šeškus, *Early Lithuanian literature as an anthropology. Master Thesis*, research adviser Assoc. Prof. Dr. Vigmantas Butkus, Šiauliai university, Department of History and Theory of Literature, 2011, 45 p.

Dalis šio magistro darbo buvo panaudota pranešimui „Komunikacija savitoje literatūrinėje antropologijoje: Balio Sruogos „Dievų miškas““ mokslinėje konferencijoje „Studentų darbai 2011“.